

El pistolero a l'Hospitalet

Manuel Domínguez

...ezch Saló, uno de los autores del asesinato del Sr. Bravo Perillo y del atentado contra el Sr. ... uno de los principales jefes del terrorismo, que fue encontrado muerto el día de la fiesta de los Serranos; Mariano Casca y Francisco Novelló; Miguel Torrijan, muerto en la explosión de la fábrica de bombas de la calle ... ato del señor Gasull, y constructor del artefacto destinado a volar el trase; P...

...ngel Muñoz, víctima del tiroteo sostenido entre la Policía y los terroristas, de resultas del cual ha perdido el ojo derecho

El pistolisme a l'Hospitalet

Manuel Domínguez

Historiador i professor de Secundària

INTRODUCCIÓ

Temps era temps que bona part dels conflictes entre patrons i obrers es resolien a trets, que les coaccions per afiliar-te o esborrar-te d'un sindicat o per fer o no fer una vaga podien acabar en assassinat. L'odi entre les classes i els grups ideològics era proporcional a la misèria dels pobres i l'arrogància dels rics. El pistolisme és l'episodi històric, que començà vers el 1917 i acabà el 1923, i que el podem definir com l'enfrontament armat entre grups més o menys lligats als sindicats obrers, bàsicament l'anarquista CNT, i grups afins a la burgesia: les forces de l'ordre, grups parapolicials o sindicats reaccionaris. La violència era present en la lluita de classes a Catalunya i arreu, tant des del bàndol burgès com des del bàndol obrer i camperol. L'atemptat individual tenia una llarga tradició en certes tendències anarquistes i Barcelona fou el principal escenari europeu d'aquesta manifestació de lluita social.¹ A més, el recurs a la violència en el món anarquista també es va gestar, en aquelles dècades de finals del segle XIX, al si de grups d'afinitat creats per al debat i la cultura, el socors mutu i, quan calia, per l'«acció directa». Aquests grups, que no deixaven petjada en els registres d'associacions, es fan visibles només amb el fet violent, però tenien moltes altres activitats.²

En les primeres dècades del segle XX, l'atemptat social continuava sent freqüent. Aquests actes violents de tota mena (des de llençar pedres o apallissar, fins als in-

¹ Recordem l'atemptat contra el general Martínez Campos (1893), les bombes del Liceu (1893), les bombes del carrer Canvis Nous (1896), l'assassinat de Cánovas (1897), conseqüència dels fets de Barcelona, etc. La repressió fou duríssima i indiscriminada, especialment al voltant dels tristament famosos «processos de Montjuïc» (1896). L'acció directa, o el terrorisme, segons es miri, va continuar durant l'inici del segle XX, com mostren l'atemptat contra els reis el dia del seu casament (1906) o l'assassinat del cap de govern José Canalejas (1912). El fenomen no era, però, exclusiu d'Espanya. Entre les víctimes més famoses trobem un tsar rus (1881), un rei Italià (1900) i un president nord-americà (1901). Ni era exclusiu dels anarquistes, com veiem amb els magnicidis del rei i el príncep portuguesos (1908), del militar i polític català Joan Prim (1870) o del líder socialista Jean Jaurès (1914).

² La bibliografia sobre l'anarquisme i sobre l'anarquisme i la seva relació amb la violència és extensíssima. Només citaré a MARÍN, 2002: 31-37 i EALHAM, 2005: 78-81.

cendis, les ganivetades i els trets, que podien ser amenaçadors o amb la voluntat de ferir i matar) solien estar relacionats amb els conflictes laborals d'una empresa o un ofici. Val a dir que de conflictes no en faltaven a les fàbriques catalanes. La situació de la classe obrera era molt dolenta, en el llindar de la supervivència. Segons la relació d'atemptats socials que va fer Miguel Sastre el 1921, entre 1910 i 1917 es van fer a Barcelona ciutat diferents actes violents relacionats amb, com a mínim, quinze conflictes socials.³ La vaga de carreters del 1914 en seria un exemple. Entre febrer i juny es van produir desenes d'enfrontaments, batusses i agressions de tota mena, majoritàriament dels vaguistes als esquiroles, com ara l'atac contra uns esquiroles al terme municipal hospitalenc a mitjan del mes d'abril.⁴ No totes les mobilitzacions obreres, però, comportaven actes violents. L'estiu del 1913, més de 50.000 filadores i teixidores catalanes van protagonitzar una gran vaga —que va acabar amb una semivictòria obrera⁵— que va ser totalment pacífica. Per altra banda, la violència per part de la burgesia i els seus braços armats (exèrcit, forces d'ordre, bandes parapoliciales...) també era habitual.

En aquest substrat, en el qual la violència no era aliena, sorgí el pistolerisme. En els anys anteriors al 1917, la violència no estava relacionada orgànicament amb l'obrerisme com a ideologia ni amb la CNT ni cap altre sindicat,⁶ ni, per l'altra banda, amb les organitzacions i activitats patronals, sinó amb la lluita de classes en general, que de vegades arribava a aquests extrems. Durant el pistolerisme (1917-1923), però, la violència esdevingué la forma de relació social més important de les àrees industrials espanyoles, especialment a partir del 1920, amb manifestacions gairebé quotidianes i portada a terme per grups creats expressament, professionalitzats, relacionats amb entitats socials rellevants i representatives d'una classe o d'un grup socioprofessional. I el fenomen es produí amb especial importància a l'àrea de Barcelona.⁷

El canvi qualitatiu en el paper de la violència en les relacions socials es donà amb la resposta basada en la repressió i en l'ús de la força del govern i de la burgesia a les mobilitzacions populars de l'estiu del 1917. La Guerra Mundial havia generat grans beneficis per als burgesos i minsos increments de sou per a la classe treballadora, molt per sota de la pujada dels preus, que va arribar a una situació insostenible.⁸ La via de la negociació social i política que plantejaven les forces populars amb la vaga general de l'agost del 1917 va fracassar i aquest fracàs va posar els fonaments de l'aparició del pistolerisme, i aquesta situació té un responsable: l'oligarquia, que des de feia

³ SASTRE, 1921: 96-124. El primer, el metall, el desembre del 1910, i l'últim, els pescadors, al març del 1917, passant pel ram de l'aigua —l'any 1915—, els paletes, flequers i lampistes...

⁴ *La Vanguardia*, 16-IV-1914.

⁵ ENRECH, 2008: 153

⁶ La CNT fou creada el 1910. El 1911, però, fou il·legalitzada fins el 1915.

⁷ En termes relatius, però, a Bilbao hi van haver més delictes socials per habitant que a Barcelona, i a Saragossa una quantitat només una mica inferior (BALCELLS, 2001: 36).

⁸ Mentre els burgesos augmentaven els seus capitals en més de 5.000 milions de ptes., les famílies obreres patien un increment dels preus superior al 50 %; MALUQUER, 1998: 95 i 105.

més de quaranta anys controlava el país.⁹ Per tant, sembla clar que qui començà a utilitzar la violència de forma massiva, sistemàtica i desproporcionada fou el bàndol burgès. Com que ho feien des d'una legalitat que s'asseguraven amb un sistema polític gens democràtic, doncs d'això no se'n diu pistolisme. Ho era, però. Potser s'hauria de dir mauserisme,¹⁰ però tenia la mateixa naturalesa violenta que el pistolisme: era terrorisme d'Estat.

Per fer aquesta aproximació al pistolisme a l'Hospitalet m'he basat en la bibliografia existent, especialment en les obres d'Albert Balcells i Maria Amàlia Pradas, i en llibres i en la premsa de l'època, fàcilment consultable per Internet, excepte *Solidaridad Obrera*. La premsa tenia i té un biaix ideològic evident, cosa que per l'anàlisi històric és un avantatge més que un defecte.

L'HOSPITALET EN ELS ANYS DEL PISTOLISME

A l'inici del segle xx l'Hospitalet era un municipi amb un terme allargat que anava des d'on actualment la Diagonal es converteix en autopista fins al mar. En aquestes 2.000 ha hi havia tres nuclis de població, unes 120 masies (des d'humils casetes fins a palaus) i unes 20 fàbriques aïllades. Els tres nuclis de població eren el Centre, Sta. Eulàlia i Collblanc. El Centre era el nucli tradicional del poble, que havia crescut considerablement durant el segle XIX i especialment amb l'eixamplament de la rambla de Just Oliveras (1907). La Vila Vella, però, s'havia desenvolupat sobretot al llarg de la carretera en direcció Barcelona, des de la dècada de 1850, i va donar lloc al raval de Sant Josep. El nou barri era de residència obrera i d'indústries, sobretot del segon sector més important de la localitat: els materials de construcció. El segon nucli era Santa Eulàlia, que havia nascut quan, vers el 1850, el creixement de la Bordeta travessà la frontera municipal, la Riera Blanca. També era un raval popular, amb habitatges de treballadors i moltes fàbriques, la majoria del tèxtil. Santa Eulàlia era, des d'un punt de vista urbanístic, econòmic i social, un apèndix de Sants. Al sud s'estenia la Marina, unes 1.700 ha de terres deltaïques, molt fèrtils i irrigades per les aigües del Canal de la Infanta i de desenes de pous. L'agricultura hospitalenca coneix en aquestes primeres dècades del segle xx una veritable edat d'or pel que fa a la productivitat i rendibilitat. El 1920, les 900 ha més meridionals del terme foren annexionades per Barcelona. L'Hospitalet perdia unes 600 ha de conreus i 70 cases de camp.¹¹

⁹ Segons la premsa anarquista, el 19 de juliol les forces de l'ordre van disparar contra la gentada que es concentrava per esperar notícies de l'Assemblea de parlamentaris. El resultat: un home i una nena de 9 mesos morts, a més de molts ferits (*Solidaridad Obrera*, 1-VIII-1917 i dies següents). En la vaga general fracassada del 13 al 20 d'agost, segons el recompte dels anarquistes, a Barcelona es produïren 22 morts i 43 ferits en el bàndol obrer i 9 morts i 37 ferits en les rengles de les forces de l'ordre; segons el recompte oficial, 37 morts i centenars de ferits (*Solidaridad Obrera*, 25-X-1917 i TUÑÓN, 1985: 16, respectivament).

¹⁰ El màuser era el fusell reglamentari de les forces armades i de seguretat.

¹¹ D. A., 1997: 92 i 101-104.

Al Samontà, alguns nuclis poblats esquitxaven els camps anys enrere dedicats a la vinya: Valeta, la Fonteta, la Granota, el Boter, etc. Però va ser el barri de Collblanc-la Torrassa el que més va créixer, també com a conseqüència del creixement de Sants, fins convertir-se en el més poblat de l'Hospitalet. Entre el 1900 i el 1930, els propietaris dels terrenys del turó delimitat per la Riera Blanca i el Torrent Gornal (Mas, Llavínés, Casanovas, etc.) es van llançar a urbanitzar-lo, especialment quan a partir del 1914 l'Hospitalet conegué la primera onada immigratòria dels temps recents. Les condicions urbanístiques i sanitàries del nou barri eren deplorables. Els carrers sense asfaltar i els habitatges (gairebé un terç en els passadissos) amb clavegueram deficient convivien amb indústries i sitials d'escombraries. A tall d'exemple, recordem que l'agost del 1931 van morir al barri dues persones de pesta bubònica.¹²

POBLACIÓ DE L'HOSPITALET (creixement en %)

	1900	1910	1920	1930
CENTRE	2.797	3.231 (3,0)	4.441(37,4)	8.634 (94,4)
STA. EULÀLIA	964	1.415 (46,7)	2.652 (87,4)	6.124 (131,1)
COLL-LA TORRASSA	301	1.104 (266,7)	3.810 (245,1)	21.185 (456,0)
DISPERSA	886	1.115 (25,8)	1.463 (32,2)	1.707 (16,7)
TOTAL	4.948	6.905 (39,5)	12.360 (79,0)	37.650 (204,0)

Font: AH. Negociat d'Estadística. Padró Municipal d'habitants 1359-1986.

L'Hospitalet esdevingué en aquests anys un municipi majoritàriament industrial. Al llarg de les primeres dècades del segle xx uns 1.600 hospitalencs es dedicaven al sector primari, que el 1910 significaven el 65 % de la població activa, però el 1930 només eren el 10 %.¹³ El tèxtil i la metal·lúrgia a Sta. Eulàlia i la ceràmica i els materials de construcció a St. Josep i el Samontà eren els sectors més importants. Segons el cens obrer del 1923, a l'Hospitalet hi treballaven 4.595 obrers.¹⁴

Farem un esment d'algunes de les fàbriques que van ser escenari d'episodis de pistolerisme. La fàbrica de filats i teixits d'Avel·lí Trinxet, situada a la carretera de Santa Eulàlia des del 1905, esdevingué el gegant industrial del poble: el 1910, significava el 35 % de la seva matrícula industrial. La seva grandària es va incrementar de forma espectacular al 1916, a l'escalf dels negocis generats arran de la Gran Guerra.¹⁵ Avel·lí Trinxet va morir el 30 d'abril del 1917, deixant l'empresa als fills i a les filles.¹⁶ El 1923 continuava sent, de llarg, l'empresa més gran de la localitat, amb 1.155 treballadors/es (de fet, el 90 % eren dones).¹⁷ *Hermanos Busquets y Cia* s'havia instal·lat a la Marina hospitalenca al 1911 al lloc d'una fàbrica de tints. Era una indústria que tenia diverses

¹² SALMERÓN, 2008: 97-99 i 142-144; MARÍN, 2004: 128-131.

¹³ CAMÓS, 1986: 36.

¹⁴ El tèxtil ocupava el 56 % dels obrers; la ceràmica-construcció, el 14 %, i la metal·lúrgia, el 13 %. CAMÓS, 1986: 40.

¹⁵ CASAS, 1995: 441-451; D. A., 1990: 26-27

¹⁶ *La Vanguardia*, 10-V-1917.

¹⁷ La segona, Vídua i fills d'Andreu Trias, també tèxtil, tenia 388 obrers/es; CAMÓS, 1986: 41.

activitats, entre les quals l'aprest i blanqueig de teles. Segons el cens obrer del 1923, tenia 24 treballadors. La fàbrica d'Antoni Pareto fou instal·lada al 1855. També es dedicava al blanqueig i aprest. Al 1893 patí un incendi, però es va refer i vers el 1898 ocupava uns 40 obrers. Al 1922, després dels fets que explicarem, la factoria fou comprada per uns industrials que al 1924 constituïren Auxiliar Textil Algodonera, SA, passant de 33 obrers (1923) a 150 (1930). La Foneria Escorsa es va instal·lar a la cruïlla de la carretera de Sta. Eulàlia amb la Riera Blanca al 1916 i al 1923 tenia 162 treballadors, la qual cosa la convertia en la metal·lúrgica més important i la quarta indústria de la ciutat. Marquès, Caralt i Cia s'instal·là al 1873 al costat de l'actual Ciutat de la Justícia i era coneguda popularment com «el Cànem» per dedicar-se al filat i teixit d'aquesta fibra. Vers el 1920, l'empresa travessava greus dificultats i va arribar a tancar uns anys.¹⁸

L'EVOLUCIÓ SOCIAL I POLÍTICA

Des del punt de vista polític, a l'inici del segle xx a l'Hospitalet es reproduïa el fenomen general català de substitució del domini dels partits monàrquics (liberals i conservadors) pels republicans i catalanistes. Al 1900, els republicans hospitalencs van participar en la unificació dels republicans catalans.¹⁹ A partir d'aleshores van sovintejar les entitats d'aquesta ideologia: al 1901 fundaren el Centro Democrático Republicano; al 1903, l'Ateneo Republicano;²⁰ al 1909 es creà el Centro Dramático Radical, lligat al partit republicà liderat per Lerroux,²¹ etc. Al 1903, la candidatura republicana de Josep Lletget triomfà al districte de Sant Feliu, al qual pertanyia l'Hospitalet. A partir d'aquell moment, l'opció republicana sempre es trobà entre les capdavanteres de la comarca en les diferents convocatòries electorals.²²

Els catalanistes hospitalencs no foren dels més matiners. Des de la Lliga de Catalunya (de la qual fou president l'hospitalenc Pau Sans), al 1887, fins al 1905, es fundaren associacions catalanistes a 84 poblacions de Catalunya abans que a la nostra, sense comptar els diferents barris de Barcelona o municipis que després foren annexionats. El Foment Autonomista de l'Hospitalet fou inaugurat al juny del 1906,²³ i l'any següent, aplegava alguns dels cognoms de l'oligarquia local tradicional, que havien ocupat l'alcaldia durant la primera part de la Restauració: Oliveras, Parera, Arús, etc.²⁴

¹⁸ CASAS, 1995: 432-435 i 441 i CAMÓS, 1986: 39-45.

¹⁹ Bartomeu Pol era el representant local al Comitè Comarcal de Fusión Republicana; TARDÀ, 1991: 19. A l'Hospitalet s'havia creat un «Comité de fusión republicana» al 1899, presidit per Josep Costa; AHH «Correspondència 1900-1901».

²⁰ SOLÀ, 1993, 234; *La Vanguardia*, 5-VIII-1903 i AHH «Correspondència 1900-1901».

²¹ SOLÀ, 1993, 234. El Centre Democràtic Republicà representava el republicanisme catalanista, mentre que els lerrouxistes eren espanyolistes.²² *La Vanguardia*, 10-V-1917.

²² TARDÀ, 1991: 39 i següents.

²³ MARFANY, 1995: 387-400. Per exemple, el 1898 es fundà l'Agrupació Catalanista del Prat i de Badalona; al 1899, l'Agrupació Catalanista «Los Segadors» de Sants...

²⁴ Coneixem el nom dels membres gràcies a les signatures d'un telegrama de suport als diputats de Solidaritat Catalana; *La Ressenya*, 30-VI-1907.

L'elit local continuà en el poder tot passant del partit liberal —la majoria— i del partit conservador al catalanisme conservador de la Lliga Regionalista.²⁵ L'alcalde des del 1904, Josep Parera, formava part del Foment Autonomista al 1907, i a les eleccions municipals del desembre del 1909 triomfà la Lliga Regionalista, que restarà al poder local fins al cop d'estat de Primo de Rivera del 1923, amb un breu parèntesi amb un alcalde republicà (Josep Rius, 1916-1918). Des del gener del 1918, l'alcalde fou Just Oliveras i Prats. La participació en les eleccions locals oscil·lava entre el 20 i el 30 % dels electors.²⁶ La Lliga gairebé escombrà els partits dretans monàrquics, però els republicans no foren capaços d'assolir el seu objectiu: la representativitat del món obrer i camperol, molt actiu i conscient des de feia dècades. Com a conseqüència, a l'Hospitalet, com a la resta de pobles del Baix Llobregat, guanyaven les eleccions gairebé sempre els candidats de la Lliga.²⁷

Com és prou conegut, bona part —sovint la majoria— del món obrer i camperol va adoptar posicions apolítiques. La majoria de la classe treballadora local va optar per l'anarquisme durant el Sexenni democràtic i aquesta tradició ideològica es va mantenir durant els primers anys de la Restauració.²⁸ La repressió de finals del segle o la difusió d'altres alternatives provocaren que al començament del segle xx no trobem cap organització clarament anarquista en la gran quantitat de mutualitats, cooperatives, corals i societats obreres de tota mena que hi havia a la ciutat. Una dada és reveladora: no hi havia cap associació hospitalenca en la fundació de la CNT al 1910.²⁹ Durant la dècada del 1910, però, per influència de Sants, l'anarquisme penetrà entre els obrers hospitalencs, especialment entre els rajolers de Collblanc, com els que se sumaren a la cooperativa La Redemptora.³⁰ En el Congrés de Sants (mitjan del 1918) encara no hi havia cap nucli hospitalenc. En el Congrés del Teatre de la Comèdia de Madrid, al desembre del 1919, ja hi havia una secció local, amb 165 afiliats.³¹

²⁵ Mireia Mascarell va identificar les famílies Arús, Norta, Oliveras, Parera, Prats i Sanfeliu com l'elit local de propietaris agrícoles, com les dominadores de la vida política, social i cultural local, especialment en l'època de la Restauració. Entre 1840 i 1950 hi va haver 15 alcaldes i una vintena de regidors d'aquestes famílies; MASCARELL, 2004: 4-20.

²⁶ CAMÓS, 1986: 141-142

²⁷ A les eleccions a Corts del juny del 1919, Antoni Miracle, de la Lliga Regionalista, 686 vots (59,4 %) i Pere Álvarez, de la Unió d'Esquerres Republicanes, 468 vots (40,6 %). El vot republicà hospitalenc és una mica superior al de la mitjana del districte, un 34,6 %. *Pàtria i treball*, 15-VI-1919; TARDÀ, 1991: 217 i 224. El juliol d'aquell any, la llista de la Lliga per a les eleccions provincials va obtenir 521 vots, gairebé 300 vots més que el candidat següent; *Pàtria i treball*, 25-IX-1919 i *El baluart de Sitges*, 12-VII-1919; TARDÀ, 1991: 217 i 226. Als comicis provincials del 1923, els candidats de la Lliga van treure al voltant de 410 vots, mentre que el reformista Micó en treia 82, el liberal Crehuet i el rabassaire Ricart en treien 156 vots, i el republicà Duran, cap. *El baluart de Sitges*, 16-VI-1923; TARDÀ, 1991: 222.

²⁸ D. A., 1997: 113-114.

²⁹ *Congreso*, 1976: 99-104.

³⁰ La Redemptora era una cooperativa de Sants fundada al 1899 que tenia la seva bòbila a tocar del Torrent Gornal, entre els actuals carrers Llevant i Enginyer Moncunill. Tenia un fort compromís obrerista, com havia demostrat donant suport als rajolers vaguistes del 1911. S'hi afegiren un grup d'anarquistes hospitalencs, amb el Domingo Canela al capdavant. <http://sants.coop/memoria-cooperativa/exposicio-digital/> (consultada el 2-IX-2010).

³¹ <http://www.veuobrera.org/index03.htm>

El proletariat rural era el segment social més nombrós de l'Hospitalet durant el segle XIX i començaments del XX. La imposició del capitalisme al camp va ser molt traumàtica i va provocar una gran conflictivitat, no exempta de violència. Entre el 1837 i el 1862, es produïren dues onades d'incendis de pellers, camps i d'altres actes violents contra els homes més rics i les seves propietats, que van demanar la intervenció de l'exèrcit (1857) i dels mossos d'esquadra (1862) i van crear una mutualitat per ajudar-se en cas de patir un incendi provocat.³²

Durant el Sexenni democràtic, es van crear sengles associacions de camperols i pastors i totes dues es van adherir a l'anarquista AIT, a més de protagonitzar vagues amb èxit durant el 1873.³³ Després de la reacció encetada el 1874, el moviment camperol no es va tornar a reorganitzar fins al 1893, també segons els principis anarcosindicalistes. i es va poder tirar endavant una vaga que millorà les condicions de feina dels jornalers.³⁴ El 1904 i 1913 sabem que es van dur a terme unes altres vagues de similars característiques³⁵ i el 1915 els camperols sense terra de l'Hospitalet s'organitzaren en un sindicat amb plantejaments propers a l'anarquisme. En el seu congrés del 1916, ja hi havia un delegat hospitalenc.³⁶

El moviment obrer de la ciutat era molt actiu, com el de la resta de les contrades industrials catalanes. La llista de mobilitzacions de l'època seria massa llarga. Destaca la gran vaga del tèxtil de l'estiu del 1913, esmentada abans, que va començar a dues fàbriques de Sants i dues de Santa Eulàlia: Caralt i Cia i Rifà. Més tard, el seguiment fou total en les factories de la ciutat, amb l'excepció de Can Vilumara.³⁷ Al gener del 1916, la vaga era dels paletes i del sector del metall i va esdevenir gairebé general quan molts altres oficis van veure que era l'oportunitat per apropar els seus salaris a l'extraordinària pujada de les subsistències.³⁸ Al juny del 1917, la vaga era al ram de l'aigua, que més tard serà un dels més castigats pel pistolisme.³⁹

Per la seva banda, els burgesos també s'anaven reorganitzant, en el marc de la creixent lluita de classes. Després de la vaga del tèxtil del 1913, l'organització patronal tradicional, el Foment del Treball, començava a ser apreciada com insuficient, i es crearen d'altres associacions empresarials de tarannà més combatiu. El 1914 fou fundada, entre d'altres, l'Asociación de Industrias Textiles de Sans-Hospitalet, impulsada

³² D. A., 1997: 109-113.

³³ *La Federación*, 21-VII-1872, 5-IV, 31-V i 7-VI-1873 i AHH, «Correspondència, 1873»

³⁴ *La Vanguardia*, 28, 29-VI, 1, 5-VII-1893; *La Dinastía*, 1-VII-1893.²⁸ D. A., 1997: 113-114.

³⁵ *La Vanguardia*, 7-VI-1904 i 13-VI-1913.

³⁶ *La Federación Nacional de Obreros Agricultores*. <http://www.veuobrera.org/index06.htm>³⁷
<http://www.veuobrera.org/index03.htm>

³⁷ *La Vanguardia*, 30-VII-1913; *Diari de Girona*, 21-VIII-1913.

³⁸ *El Imparcial*, *El Globo* i *La Época*, 10-I-1916, *La Vanguardia* i *El Globo*, 15-I-1916 i *La Correspondencia de España* i *El Globo*, 21-I-1916.

³⁹ *La Correspondencia de España*, 11-VI-1917 i *La Vanguardia*, 21-VI-1917. El ram de l'aigua era la tercera fase del tèxtil, el blanqueig i aprest de les teles.

per Josep de Caralt,⁴⁰ que, segons l'escriptor cenetista Bajatierra, va crear allora les primeres bandes de pistolers per liquidar als sindicalistes.⁴¹

En resum, l'Hospitalet al voltant del 1920 és un municipi que està rebent un allau migratori enorme, amb uns barris misèrrims, plens de dificultats econòmiques, conflictes socials i desarrelament cultural. El caldo de cultiu perfecte per a les pistoles.

L'INICI DEL PISTOLERISME (1917-1918)

El pistolisme va sorgir en els darrers mesos del 1917 i els primers del 1918, i l'Hospitalet fou un dels principals escenaris. Els primers atemptats socials comesos per grups creats expressament per a aquesta funció foren efectuats per «grups d'acció» amb la intenció d'«ajudar» el moviment obrer, tot intimidant patrons, encarregats, esquirols, etc. Un altre factor, encara per aclarir del tot, és la influència que van tenir els serveis secrets de les potències que en aquells anys s'enfrontaven en la Guerra Mundial. Alemanys i francesos, especialment, pagaven persones i grups que vigilaven els moviments del port, intentaven crear opinió o, fins i tot, actuaven de forma violenta. Sens dubte, d'alguna manera també van fer la seva petita contribució a la creació de bandes armades. Tanmateix, el pistolisme respon a factors endògens: la violència endèmica en les relacions socials, la dolentíssima situació que patien les classes treballadores en el context de la inflació generada per la guerra, el fracàs de la vaga general de l'estiu del 1917 i la repressió posterior, la tradicional política de menyspreu de la majoria dels burgesos i governs en relació amb el moviment obrer, etc.

En el sorgiment del pistolisme va tenir especial importància un dels molts conflictes laborals violents que hi havia en aquells anys. Es tracta del que van protagonitzar els contramestres,⁴² dels quals podem dir que eren l'«aristocràcia obrera», sovint homes de confiança dels patrons, entre els quals solien escollir els encarregats i majordoms de les fàbriques. Els més joves, però, van començar a desenvolupar consciència de classe treballadora, van crear un sindicat (el *Sindicato de Contra maestres, Ayudantes y Preparación de Tejidos "el Ràdium"*) al març del 1916 i van participar en les vagues del tèxtil de la primera meitat d'aquell any.⁴³ Segons el que escrigué Jaume

⁴⁰ BENGOCHEA, 1994: 144-145 i 333. L'Associació agrupava, en el moment de la seva fundació, 16 fabricants que ocupaven uns 6.500 obrers. El principal impulsor, Josep de Caralt, l'amo de Caralt i Cia, era el president del Foment i també va participar en la creació d'entitats semblants a St. Martí de Provençals i Gràcia. Caralt fou elegit ministre d'Hisenda al 1918. Aquell any, afirmaven tenir a les seves fàbriques 15.000 obrers; La Industria nacional, Madrid, 28-XII-1918.

⁴¹ BAJATIERRA, 1931: 98-101.

⁴² Els contramestres eren els obrers més qualificats del tèxtil, eren homes que havien après, a les fàbriques mateix, com preparar i reparar el telers, i que tenien una quantitat d'aquestes màquines sota la seva responsabilitat. Malgrat ser gairebé en el cim de la piràmide obrera, els contramestres, encara que cobraven una mica més, no gaudien d'una situació molt diferent a la resta dels obrers.

⁴³ MARQUÈS, 1988: 43-49.

Marquès, que entrà al Ràdium al 1920 i arribà a ser-ne un dirigent, i que, per tant, es basà en testimonis orals per poder reconstruir aquests primers anys, entre els afiliats i dirigents hi havia anarquistes, lerrouixistes i obreristes sense definició ideològica. L'aparició del Ràdium fou rebuda amb alarma i rebuig per part dels patrons, que van decidir acomiadar tots els contramestres i ajudants que s'hi afiliessin. Les empreses que més van destacar en la lluita contra el Ràdium foren La España Industrial (dels Muntadas, a Sants), Balet i Vendrell (al carrer Badal), Batlló (a la Bordeta) i Trinxet (a Santa Eulàlia).⁴⁴ Jaume Marquès explica la situació de la següent manera:

«L'hostilitat posada de manifest per part dels patrons tèxtils més importants de Barcelona contra el naixent Sindicat de Contramestres "EL RÀDIUM" va ésser la causa del començament d'un lamentable període d'agressions entre alguns acomiadats i els que ocupaven els seus llocs de treball i els que els contractaven, al llarg del qual hi va haver un nombre indeterminat de víctimes, alguna d'elles mortal.»⁴⁵

Amb aquestes línies, Marquès reconeix obertament que el Ràdium va fer ús de la violència davant de la resistència dels Trinxet, etc. El nou sindicat va trobar en el diari cenetista *Solidaridad Obrera* un important aliat. En diversos articles del novembre del 1917 s'hi recordava que el Ràdium feia 17 mesos que lluitava contra els quatre fabricants esmentats (anomenats «*cuatro caciques*» i «*cuatro hienas de Sans*»⁴⁶) i que continuava il·legalitzat des del juliol del 1916 a causa de la pressió o suborn dels quatre patrons. En tot aquest temps, havien suportat dos locaouts (tancaments patronals) i impulsat diverses vagues, sempre guanyades pels obrers, gràcies a les quals el jornal era de 20 ptes.⁴⁷ La tossudesa de no reconèixer aquest grup es devia al fet que el Ràdium no era un sindicat més. Els contramestres eren un col·lectiu estratègic en el sector més important de la indústria; eren pocs, però eren els més qualificats, sovint

⁴⁴ La España Industrial, Batlló i Balet i Vendrell eren, per aquest ordre, les tres empreses més importants de Sants en aquell moment, és a dir les més importants de Catalunya i d'Espanya; CARRERAS, 1980: 64-69.

⁴⁵ I afegeix: «*Aquells fets varen impressionar bona part de la població, no pels fets en si mateixos, puix que de molts anys ençà hi havia hagut nombrosos atemptats i actes de violència per causes semblants, en el ram del tèxtil i en altres rams, sinó pels seus protagonistes, perquè era la primera vegada que uns treballadors ben qualificats com eren els contramestres intervinguessin en una lluita d'aquella naturalesa, lluita que en el fons detestaven, però davant del que consideraven una agressió per part dels patrons contra la seva vida i la de la seva família en deixar-los sense treball pel fet d'haver-se afiliat a un sindicat, alguns d'ells varen creure que era l'únic mitjà de defensa al seu abast, ja que, pràcticament, no hi havia cap llei ni cap disposició que reconegués, de fet, el dret de vaga, la lliure sindicació i que garantís el lloc de treball; contràriament, els patrons, al·legant qualsevol motiu, tenien el dret d'acomiadar els treballadors, sense que aquests poguessin recórrer contra aquella decisió»;*

MARQUÈS, 1988: 45-46.

⁴⁶ *Solidaridad Obrera* 8-XI-1917 i Id. 9-XI-1917, respectivament.

⁴⁷ A més de les dues anteriors, id., 30-X-1917; afegim que en les pàgines de la *Soli* d'aquestes setmanes hi van aparèixer denúncies de com es maltractava els obrers, dels acomiadaments, etc. a la fàbrica de Josep A. Barret, id. 26-X i 30-X-1917, que fou objecte d'un atemptat al gener del 1918, com veurem més endavant.

amb més coneixements que els patrons o els enginyers. Eren, potser, l'última expressió dels orgullosos «homes d'ofici» amb capacitat per desenvolupar una activitat econòmica sense el concurs de la burgesia. Eren, segons la Solí, «*el eje del Arte Textil*»⁴⁸ i, per tant, eren temuts pels patrons quan no els tenien sota el seu domini com fidels subordinats a l'espera d'ascendir a majordom (encarregat, capatàs). Ramon Rucabado, l'autodidacta escriptor catòlic que aleshores treballava a les oficines de La España Industrial, a l'ull de l'huracà, també destaca el conflicte dels contramestres com l'inici del pistolisme:

*«Quan en fàbriques i tallers començaren de circular les paraules atemptat personal designant una sanció aplicada contra els qui es mostraven refractaris no sols a la vaga, sinó a la sindicació, va ésser per l'any 1916, al voltant de la vaga mortífera i virulenta sostinguda pel sindicat de contramestres El Radium»*⁴⁹

Després de la vaga general de l'agost del 1917 i la intensa repressió posterior, a l'octubre tornaren els atemptats socials, alguns relacionats amb el conflicte del Ràdium.⁵⁰ I dintre d'aquesta nova dinàmica es produeix l'atemptat contra Antoni Trinxet, a la carretera de la Bordeta, quan sortia de la fàbrica al vespre, el 30 de novembre de 1917, del qual el patró va resultar ferit lleu, però que va provocar la mort del seu cotxer, Miquel Esquirol.⁵¹ Dies més tard, el 27 de desembre fou abatut, a Sants, Joan Llopis, empleat de la fàbrica de Trinxet. La desesperació, la persecució de la qual eren objecte, la negativa al diàleg dels patrons i del poder polític van empènyer els homes del Ràdium a l'ús de la violència.⁵² I, probablement, els dirigents del Ràdium van haver de recórrer a un grup d'acció anarquista, dels que en aquells moments s'estaven oferint a dirigents de la CNT.

⁴⁸ *Solidaridad Obrera*, 9-XI-1917.

⁴⁹ RUCABADO, 1925: 181. Per les dades de Rucabado, BLASI I BIRBE, Ferran. *El retorn del temps: memòries d'un bon tros de segle*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, pàg. 127.

⁵⁰ Començant per la mort del propietari d'una fàbrica d'aprestos, Joan Tapias, el fill d'un encarregat (de la fàbrica de Bertrand i Serra, a la Marina de Sants) i un contramestre (SASTRE, 1921: 127 i *La Vanguardia*, 22-IV-1918).

⁵¹ S'ha escrit que Antoni o Avel·lí Trinxet eren germans i que van patir l'atemptat tots dos (RUCABADO, 1925: 201, BALCELLS, 2009: 35 i PRADAS, 2003: 40) o que van morir en l'atemptat del 1917 (CABANA, Francesc. *La burgesia catalana. Una aproximació històrica*. Barcelona: Edicions Proa, 1996, pàg. 93), però no és cert. L'Avel·lí era pare de l'Antoni i havia mort mesos abans de l'atemptat i l'Antoni Trinxet, el seu fill, va morir al 1945.

⁵² De fet, la lluita violenta dels contramestres es remunta, com a mínim, a l'agost del 1916, quan fou mort el contramestre de la fàbrica Can Canela (SASTRE, 1921: 122; RUCABADO, 1925: 198). Al febrer del 1917, tres contramestres de La España Industrial, sens dubte esquiroles, foren tirotejats en dos atemptats. Atacs semblants van patir dos obrers i un contramestre de La España Industrial, el març i el juliol, respectivament, i un majordom de Balet i Vendrell l'agost (*La Vanguardia*, 26-II-1917 i 12-III-1917, en la qual es diu que el tiroteig fou «*á consecuencia de la cuestión existente entre los contra maestres de algunas fábricas*»; SASTRE, 1921: 124-126).

Paral·lelament a aquest gran conflicte del tèxtil, segons explicà Àngel Pestaña, que aleshores era administrador del diari *Solidaridad Obrera*, a la tardor del 1917 uns grups d'acció de militants anarquistes s'adreçaren a alguns òrgans de direcció cene-tistes per oferir-se per intervenir de forma violenta en els conflictes socials, i n'hi van haver que van acceptar.⁵³ Els fets semblen donar la raó a Pestaña. És important re-cordar que en aquell moment la CNT estava en un moment de desgavell organitza-tiu arran de la repressió derivada de la vaga general de l'estiu, i que, per tant, cada sindicat d'ofici anava molt pel seu compte (aquesta situació de feblesa i desorganit-zació canvià radicalment amb el Congrés de Sants, pocs mesos després). En concret, un d'ells va ser el sindicat del ram de l'aigua, que feia mesos que estava amb conflictes i amb accions violentes, com ara petards a les fàbriques, incendis en les seus patro-nals i alguna agressió a obrers i un majordom.⁵⁴ Però després de la vaga general de l'agost i la posterior repressió, la violència obrera fa un canvi qualitatiu en produir-se el lligam entre el grup d'acció aliè al conflicte amb el sindicat. La primera víctima mor-tal d'aquests grups fou l'empresari aprestador Joan Tapias, abatut l'octubre del 1917, al Clot. El 4 de gener del 1918 fou agredit, sense arribar a la mort, Jerónimo Figue-ras, director de diverses seccions de la fàbrica hospitalenca Busquets Germans.⁵⁵

El salt de qualitat d'aquest primer terrorisme fou la mort de l'empresari José Albert Ba-rret, quan sortia de l'Escola del Treball, el 8 de gener. Amb ell, un altre professor fou ferit. Barret, a més d'empresari del metall era el cap de la patronal del sector i s'ha- via mostrat molt dur en la seva relació amb el moviment obrer. El sindicat del metall, per tant, seria un altre sindicat que va acceptar l'ofertament dels grups d'acció. Com veurem tot seguit, el grup que va atemptar contra Barret també va ser acusat de fer- ho contra Trinxet, és a dir, que també s'havien posat a sou d'un altre sindicat, s'ha- vien convertit en professionals de les pistoles. La reacció oficial fou la designació d'un jutge especial que s'encarregaria d'un sumari de set d'aquests atemptats, que fou conegut com el «sumari dels crims societaris», dels quals tres, amb dos morts i dos ferits, estaven relacionats amb dues fàbriques de l'Hospitalet (Trinxet i Busquets).⁵⁶

⁵³ Cit. a PRADAS, 2003: 40-41.

⁵⁴ Del març a l'agost del 1917; FARRÉ, 1922: 220-222.

⁵⁵ *La Vanguardia*, 21 i 22-II-1918.

⁵⁶ *La Vanguardia*, 23-II-1918 i *La Acción*, 18-I-1919. En concret, els fets inclosos al sumari eren: 1) intent d'assassinat de Josep Oller, majordom de la fàbrica de Balet, Vendrell i Cia., el 5 d'a- gost del 1917, a Sants; 2) l'assassinat a trets de Joan Tapias, empresari, el 7 d'octubre del 1917, al Clot; 3) la mort de Jaume Casadevall, majordom de la fàbrica de Eusebi Bertrand i Serra, el 24 d'octubre del 1917; 4) l'atemptat contra Antoni Trinxet, en el qual va morir el seu cotxer, Antoni Esquirol, el 30 de novembre del 1917, a la carretera de la Bordeta; 5) la mort de Joan Llopis, empleat de la fàbrica de Trinxet, el 27 de desembre del 1917, a Sants; 6) l'agres- sió a Jerónimo Figueras, director de la fàbrica Busquets Germans, el 4 de gener del 1918, a l'Hospitalet; 7) atemptat que provocà la mort de Josep Albert Barret i ferides a Francesc Pas- tor, el 8 de gener del 1918, a les portes de l'Escola Industrial.

LA REPRESSIÓ DELS «CRIMS SOCIETARIS» (1918)

L'aparell judicial i policial es posà en marxa i no trigà a donar fruits. En relació amb l'atac de Figueras, el 16 de febrer, la guàrdia civil va detenir un home anomenat Eduard Lara, que declarà que l'arma, els diners i les instruccions per a l'atemptat li havien estat proporcionades per una persona en nom d'una «*societat obrera de la capital*» que, segons sabia, estava al darrere d'altres atemptats semblants. L'assenyalat com a inductor del crim fou un sindicalista d'importància, Pau Sabater, àlies *el Tero*,⁵⁷ que era cap del sindicat de tintorers del ram del tèxtil de Barcelona de la CNT. Un dels detinguts pel cas del Figueras, Francesc Fons (o Font) (a) *Paquito* o *Carcolat*, també fou reconegut com a autor material de la mort de l'empresari Tapias.⁵⁸

A finals del març del 1918, la brigada de policia per a la repressió de l'anarquisme i el socialisme, comandada per Manuel Bravo Portillo,⁵⁹ va detenir el grup format per Pere Boada, Joaquim Vandellós, Pere Valero i Carles Anglès. Segons la versió policial, els detinguts van declarar que Salvador Espina (de la CNT) els havia donat 500 ptes. pel crim de Casadevall,⁶⁰ i Juan García Garrido (del Ràdium) els va oferir 1.000 ptes. per la mort de Trinxet i, finalment, el sindicat d'obrers del metall de la CNT els va donar 700 ptes. per la mort de l'empresari Barret, els dirigents del qual, Josep Dardes i Josep Soler també foren perseguits.⁶¹ Arran d'aquestes primeres detencions, la policia també va implicar Juan Garcia Garrido, el primer president del Ràdium, en l'atemptat contra un majordom, a Sants, l'agost del 1917. Amb ell, trobem detingut un altre membre de la primera junta directiva d'aquesta organització sindical, Joan Madorell, i molt probablement foren perseguits altres líders d'aquesta associació obrera.⁶² En total, l'abril hi havia, com a mínim, vint homes empresonats i set més estaven en crida i cerca, encara que moltes altres persones foren detingudes al llarg de la investigació policial.⁶³

⁵⁷ *La Vanguardia*, 22-VI-1918.

⁵⁸ *La Vanguardia*, 22-II-1918.

⁵⁹ Aquest individu (conegut com «*el chulo del distrito quinto*») era cap de la Brigada de serveis especials per a la repressió de l'anarquisme i el socialisme, dependent de la Policia Judicial, i fou destituït i empresonat al juny del 1918 per la seva connexió amb el servei secret alemany. Excarcerat poc després, a començament del 1919 creà una banda parapolicial al servei de la patronal i del capità general de Catalunya Milans del Bosch i assessorà al dirigent de la Lliga Regionalista, Bertran i Musitu, en la creació del Sometent barceloní; PRADAS, 2003: 44-47.

⁶⁰ Vegeu la nota 56. *La Época*, 26-X-1917; RUCABADO, 1925: 201.

⁶¹ *La Vanguardia*, 31-III-1918.

⁶² <http://www.veuobrero.org/index06.htm> (consultada el 20-VII-2009) i MARQUÈS, 1988:43. La direcció del Ràdium va continuar patint la repressió els anys següents. Joan García Oliver recorda que quan fou empresonat, al 1919, va coincidir a la Model amb «*los hermanos Playans, que con García Garrido dirigían el sindicato de Contra maestres el Radium*»; GARCÍA OLIVER, 1978: 30.

⁶³ Inicialment, hi va haver 27 processats; *La Vanguardia*, 22-IV-1918. Hi va haver molts altres detinguts. Només en relació amb l'atac a Figueras, de Busquets Germans, hi va haver deu detinguts; *La Vanguardia*, 21-II-1918. A *La Vanguardia* del 25 de febrer del 1918 es diu que han estat detinguts dos contramestres d'una fàbrica textil de seda de Gràcia (Miquel Pujol i Frede-

La policia distingia dos grups sindicals al darrere dels fets: la CNT (atemptats contra Tapias, Figueras i Barret) i el Ràdium (atemptats contra persones relacionades amb les empreses tèxtils on aquest sindicat promovia una vaga, com ara la Trinxet). Distingia, també, tres grups d'acció, els homes del Ràdium, amb el Juan Garcia al capdavant, la banda de l'Eduard Lara, Medir Martín i Francesc Font i, finalment, el grup dels Vandellòs, Boada, Anglès i Valero. Les diligències judicials van començar. En primer lloc, l'agost del 1918, la causa per la mort de Joan Llopis, l'escrivent de la fàbrica Trinxet, fou sobreseguda provisionalment. Com que era un empleat mai no va generar tant interès com l'intent de mort del seu patró o la mort d'en Barret.⁶⁴ Els judicis contra els acusats en el *sumario de los crímenes societarios* es van fer al març i l'abril del 1919. Josep Oller, majordom de Balet, Vendrell i Cia i objecte d'un atac i dos companys seus es van desdir de les identificacions que havien fet prèviament dels agressors: el president del Ràdium, Juan García, i quatre militants més del sindicat. Malgrat que el jutge els va animar a no deixar-se atemorir per amenaces, els testimonis de càrrec van insistir a no reconèixer els que havien fet l'atemptat.⁶⁵ Alguns dels acusats havien confessat prèviament la seva culpabilitat a la policia, encara que durant el judici van afirmar que les confessions foren obtingudes amb tortures. Els jurats van emetre un veredicté d'absolució en tots els casos.⁶⁶

Lara, Martín i Font també foren absolts pel jurat popular en el judici per l'agressió a Figueras, malgrat les identificacions i testimonis que els inculpaven.⁶⁷ La impunitat en els atemptats socials fou una constant fins al 1923. On era més palesa aquesta situació era en els judicis. Les coaccions als jurats, la protecció oficial als pistolers dels Sindicats Lliures, etc. provocaven que la gran majoria dels processats, que ja eren pocs en relació amb els crims comesos, no fossin condemnats. D'aquesta realitat es planyien els juristes i escriptors de diferents tendències ideològiques.⁶⁸ Tanmateix, es va fer una revisió del judici per la mort de l'empresari Barret el juny del 1919. L'acusació es basava en les declaracions del que era president del sindicat de mecànics de la CNT, Eduard Ferrer, segons el qual altres dirigents del sindicat, Josep Solé i Josep

ric Playans; vegeu la nota anterior, on s'esmenta que els germans Playans eren dirigents del Ràdium). També van empresonar i jutjar Pere Vandellós, germà de Joaquim, que no apareixia a la llista dels primers detinguts i que més tard esdevingué un dels pistolers més actius; *La Vanguardia*, 28-VI-1921.

⁶⁴ *La Vanguardia*, 15-VIII-1918.

⁶⁵ *La Vanguardia*, 11-III-1919 i 12-III-1919.

⁶⁶ *La Vanguardia*, 16-IV-1919 i MARQUÈS, 1988: 46-47.

⁶⁷ *La Vanguardia*, 22 al 24-IV-1919.

⁶⁸ BALCELLS, 2001: 41-55. Albert Balcells ha calculat que en uns judicis del 1922 i 1923 només el 17 % dels acusats foren condemnats. Escàndols com el que hem vist en el judici per l'agressió a Josep Oller, que negà el reconeixement previ dels que l'havien atacat, també es produïren en l'altre sentit. Un dels casos més evidents fou l'absolució de l'únic acusat per la mort d'en Tero, malgrat que la dona de la víctima el va reconèixer, que tenia sang al vestit, etc.; *La Vanguardia* 12-V-1922 i 13-V-1922; MARTÍNEZ, 1932: 80. Pel que he pogut comprovar en els judicis relacionats amb els atemptats a l'Hospitalet, gairebé sempre finalitzaven amb l'absolució dels acusats.

Dardés, van pagar 800 ptes. a Boada, Valero, Anglès i Vandellós per matar Barret. El nou procés finalitzà amb la ratificació de l'absolució de tots els acusats.⁶⁹ La tesi dels sindicalistes era que a Barret l'havien matat els serveis secrets alemanys, perquè a les seves fàbriques s'hi treballava pels francesos. Al llarg de l'any 1918, l'òrgan cenetista *Solidaritat Obrera* va publicar unes cartes que mostraven que el cap de la policia Bravo Portillo estava a sou dels alemanys. Era evident, doncs, qui havia comès l'atemptat i qui estava interessat a trobar caps de turc, tot reprimint la CNT de passada.⁷⁰

L'Àngel Pestaña va escriure, al 1923, que a Barret el van assassinar l'Eduard Ferrer, aleshores dirigent de la CNT però que en realitat era un infiltrat de la policia, i cinc sindicalistes als quals Ferrer va convèncer que era una decisió del sindicat perquè Barret «era el patrono que más intransigente se mostraba a las reivindicaciones de los obreros metalúrgicos».⁷¹ És a dir, que reconeix que els autors materials de la mort de l'empresari foren sindicalistes (en un altre moment esmenta que els delatats per Ferrer van ser el germans Vandellós, Boada, Valero i Espina),⁷² encara que els instigadors fossin l'ambaixada alemanya, el seu agent, el comissari Bravo Portillo, i el confident d'aquest, l'infiltrat a la CNT, Ferrer. També escriu Pestaña que les bandes de pistolers es van oferir als dirigents de la CNT quan esmenta els atemptats contra Casadevall i Trinxet, tots dos relacionats amb el conflicte dels contramestres i el seu sindicat contra alguns patrons del tèxtil.⁷³

En conclusió, basant-nos en el testimoni de Pestaña, sindicalista i bon coneixedor de l'obrerisme del 1917-1918, sobre el qual posem les dades policials ofertes per la premsa, podem dir que, com a mínim, la banda dels Boada, Vandellós, Valero, Anglès, etc. existí i actuà de forma violenta des de finals del 1917 fins a la detenció del grup, al març del 1918. Podem dir que fou una de les primeres bandes obreristes organitzades que, amb el temps, es va convertir en part de l'elit dels pistolers anarquistes de l'àrea de Barcelona. També sembla plausible que una part de la CNT, la de Pau Sabater, Josep Solé i Josep Dardés, dirigents del tèxtil i del metall, hagués optat per l'acció violenta com a forma d'intervenció en el conflicte social. Inicialment, van acceptar l'ofertament del grup d'Eduard Lara, Francesc Font i Medir Martí per intervenir en el conflicte laboral del ram de l'aigua. Aquest seria l'origen dels atacs a Figueras (de l'hospitalenca Busquets Germans) i al patró Tapias.⁷⁴ Si fem cas de les fonts esmentades, aquests dirigents sindicals haurien contactat amb el grup de Boada, Vandellós, etc. per portar a terme l'atemptat contra l'empresari Barret, que va tenir una significació especial i que va significar un salt qualitatiu en els atemptats socials.⁷⁵

⁶⁹ *La Vanguardia*, 27-VI-1919. Per a una descripció del segon judici, BALCELLS, 2009: 43-49.

⁷⁰ La campanya de la *Soli* es basava en unes cartes entorn a les quals hi ha un debat, encara no aclarit avui, sobre la seva autenticitat; vegeu BALCELLS, 2009: 45-46 i PRADAS, 2003.

⁷¹ PESTAÑA, 1973: 96.

⁷² Id, 89.

⁷³ BALCELLS, 2001: 59 i PRADAS, 2003: 40.

⁷⁴ Pel judici (en el qual tots els acusats foren absolts) *La Vanguardia* del 22 al 24 d'abril del 1919, descrit sota el títol «La causa de los tintoreros».

⁷⁵ «*Debemos consignar que ya antes de matar a Barret, habían ocurrido una serie de atenta-*

El testimoni del Jaume Marquès també és important. Un home que és un sindicalista, que arribà a Badalona al 1920 i que de seguida entra en contacte amb els dirigents del Ràdium, que li van explicar amb tot detall el procés de creació del sindicat des del 1916, que no té una mala paraula per a la CNT, però que sí que critica els Sindicats Lliures,⁷⁶ reconeix, com hem vist abans, que van recórrer a la violència. El que no sabem és si els atemptats contra Trinxet i Llopis (de Can Trinxet), i d'altres relacionats amb la vaga del Ràdium, els van fer els homes d'aquest sindicat, com era força habitual en les vagues obreres de l'època i com havien fet ells mateixos fins aquell moment, o els van fer els membres del grup d'acció sorgit al voltant de la CNT ja esmentat. Segons la policia, sí: els dirigents del Ràdium es van posar en contacte amb els Vandellós, Boada... i els van oferir diners i informació per cometre l'atemptat contra Antoni Trinxet. Si això fos cert, tindríem una banda de pistolers professionalitzada, que acceptava encàrrecs de fora de l'organització de la qual ha sorgit, la CNT. La relació entre el Ràdium i l'anarcosindicalisme, i, per tant, les seves actuacions violentes, també fou assenyalada per Rucabado, que arribà a escriure que el sindicat dels contramestres «*fou un dels nuclis generadors del Sindicat Únic*».⁷⁷ Sabem que això no és cert, però és significatiu que un testimoni tan proper arribi a identificar les dues organitzacions quan parla dels anys 1916-1918 i l'inici del pistolisme.

No podem assegurar que la versió policial fos certa. Les declaracions obtingudes per la policia s'aconseguien normalment amb tortures i tenien poca credibilitat. No la tenien ni tan sols en aquella època, i eren fàcilment rebatudes en els judicis, com hem vist abans. La premsa republicana descrivia les tortures, arbitrarietats i incongruències de la investigació policial i les diligències judicials. Val a dir que un dels dirigents del Ràdium detingut va denunciar que, entre d'altres llocs, fou maltractat a la fàbrica Trinxet.⁷⁸ Tot sembla indicar que la teoria oficial tenia fonaments, però com que patrons, policia i jutges van aprofitar l'acció d'uns grups violents en aquells moments minoritaris per liquidar el moviment obrer, inclòs el pacífic, van perdre credibilitat i bona part de la legitimitat en la denúncia i la repressió de la violència.

El 25 d'abril del 1918, el diputat Francesc Macià interpel·lava al ministre de Governació sobre la repressió i tortures que, deia, la policia, amb un especial esment pel Bravo

dos, que (...) podemos calificar de "menor cuantía"; PESTAÑA, 1973: 86. Barret i la seva mort són la inspiració de *La verdad sobre el caso Savolta*, la fàbrica del qual és situada a l'Hospitalet per l'autor de la novel·la, Eduardo Mendoza.

⁷⁶ Dels Sindicats Lliures diu que «no fou res més que un instrument al servei de la patronal per combatre, per tots els mitjans, inclosa la violència, els Sindicats Únics (CNT) i d'altres organitzacions sindicals que els feien nosa, amb l'ajut de significats carlins, alguns trànsfugues de la CNT, d'exanarquistes, alguns delinqüents professionals, la complicitat de la policia i la benedicció d'una bona part de l'església catòlica.»; MARQUÈS, 1988: 65. Marquès explica la fugaç incorporació del Ràdium als Lliures arran de les amenaces rebudes en un context d'extrema violència; ID.: 66-67. També explica la col·laboració que hi havia amb la central anarquista en temes sindicals i, fins i tot, en l'ajuda als represaliats cenetistes; id: 52.

⁷⁷ RUCABADO, 1925: 181.

⁷⁸ *El País*, 26-II i 9-III-1919.

Portillo, havien infringit als membres del Ràdium. Macià aprofità per recordar que els jornals dels contramestres del temps que durà la vaga pujaven a unes 600.000 ptes., mentre que els comptes corrents a Barcelona, que al 1915 ascendien a 295 milions, ja arribaven als 400 milions. Per altra banda, recordà que la *Junta de Reformas Sociales* de Barcelona feia cinc o sis anys que no es reunia. És a dir, que la violència es veia afavorida per la negativa de patrons i autoritats a negociar. El ministre li va respondre que si s'havia detingut membres del Ràdium era perquè hi havia prou indicis. Va negar els maltractaments i va lloar l'acció de la policia. Al debat s'hi afegiren els diputats republicans Eduardo Barriobero i Marcel·lí Domingo, que va insistir en el fet que la policia només servia per reprimir la classe obrera i que l'Estat només veia el proletariat com un perill social. El conflicte del Ràdium generà un debat parlamentari intens i amb la intervenció de figures de primer ordre.⁷⁹

Ara per ara, no podem saber si els del Ràdium van recórrer als pistolers de la CNT o s'organitzaven els atemptats ells sols. No sabem si la banda dels Vandellós i Boada van intervenir en el conflicte de Can Trinxet i les altres empreses tèxtils. No sabem del cert si els que van atemptar contra l'encarregat de Busquets Germans eren una altra banda organitzada i professionalitzada. És molt difícil treure l'entrellat de les responsabilitats concretes dels atemptats d'aquells moments. El cert és que algunes fàbriques de l'Hospitalet van estar en el bell mig dels esdeveniments que en els mesos finals del 1917 i els primers del 1918 van donar lloc al pistolisme.

LA VIOLÈNCIA COMENÇA A IMPOSAR-SE (1918-1919)

L'acció policial i judicial contra el gruix dels atemptats socials de final del 1917 i començament del 1918 va frenar-los durant uns mesos. Durant el primer semestre del 1918 gairebé van desaparèixer. Això no vol dir, en absolut, que no hi hagués conflictivitat social i que aquesta pogués derivar en algunes formes de violència. Per començar, els primers dies de gener, després dels atemptats esmentats, els patrons tèxtils, organitzats, recordem-ho, van fer un breu locaut.⁸⁰ En aquest ambient de reacció patronal, Bajatierra esmenta un episodi molt significatiu, el de la pallissa a un obrer de la construcció quan demanava el sou de la setmana que el van acomiadar, per part de la banda de pinxos d'un empresari de la construcció hospitalenc.⁸¹

La mobilització més important fou l'onada de vagues i manifestacions contra l'encariment dels articles de primera necessitat (pa, carbó, etc.) i assalts a botigues de queviures del gener del 1918, protagonitzats per dones, algunes de les quals foren detingudes, que es van produir a Barcelona. Tenim notícia d'un d'aquests assalts a un magatzem d'olis i sabons a l'Hospitalet, el 24 de gener, fortament reprimint per la policia.⁸² El dia 22 hi havia 274 fàbriques aturades, amb més de 24.000 dones i 1.800

⁷⁹ De tot el debat parlamentari, *La Vanguardia*, 26-IV-1918.

⁸⁰ *La Correspondencia de España*, 6-I-1918.

⁸¹ BAJATIERRA, 1931: 84.

⁸² *La Correspondencia de España*, 25-I-1918.

homes en vaga. Les fàbriques de Sants i Sant Martí foren el nucli de les mobilitzacions més pròpiament obreristes d'aquesta gran revolta.⁸³ Aquests fets del començament del 1918 es tractaren d'una mobilització protagonitzada per dones. És un bon moment per recordar que el pistolisme és un fenomen gairebé totalment masculí. I això no vol dir que les dones no generessin o participessin en les mobilitzacions socials, com demostren els motins esmentats o la vaga del 1913.

Des de final del 1918, els atemptats tornaren a ser freqüents, però els anys 1918 i 1919 foren un període en què la CNT encara estava dirigida per anarcosindicalistes, i els fets violents eren molt minoritaris en relació amb les grans vagues i mobilitzacions obreres. Per exemple, les lluites encetades per l'il·legalitzat Ràdium van continuar. L'èxit de les mobilitzacions va portar a l'extensió del sindicat. Finalment, l'1 de setembre del 1919, el Ràdium i la patronal van signar un acord que posava fi al conflicte que s'arrossegava des de feia més de tres anys. El sindicat de contramestres emetia, el 18 d'octubre, un comunicat que deia que s'havia arribat al pacte gràcies a la intervenció d'una coneguda persona i s'acabava amb grans elogis per als Trinxet, que havien tingut «*espíritu de concordia, rectitud de proceder y alteza de ideales*».⁸⁴ Dels quatre empresaris que no volien negociar amb el Ràdium, finalment només s'havien mantingut en la negativa els Trinxet, que, a més, practicaren el locaut com a mesura de força, si més no en dues ocasions.⁸⁵ Les lloances del comunicat i la tossuderia dels Trinxet només s'entenen si tenim en compte que dos anys enrere havien intentat matar un d'ells. Però fou la CNT la gran protagonista del moviment obrer del moment, en un context internacional, recordem-ho, de gran eferescència revolucionària.⁸⁶ Al Congrés de Sants (juny-juliol del 1918), s'abandonaren els antics sindicats d'ofici i localitat i es crearen els sindicats de ram o indústria, anomenats Sindicats Únics. L'expansió del sindicat anarquista fou espectacular i entre el Congrés de Sants i el del Teatre de la Comèdia de Madrid, al desembre del 1919, Catalunya passà de 74.000 federats a 428.000 federats.⁸⁷ L'any 1919 fou d'extraordinària activitat obrerista: destaca l'anomenada «vaga de la Canadenca», que començà el 8 de febrer en aquesta central elèctrica i que esdevingué general. Barcelona es va paraitzar. Mai s'havia vist tan evident el poder obrer, i les autoritats i les patronals van haver de cedir.

El bloc burgès no era homogeni, el formaven grups patronals, polítics i militars de diferents tendències. Davant de l'ofensiva obrerista amb l'afegit d'alguns atemptats, però, la línia més dura i reaccionària, que tenia com a cap visible el capità general Milans del Bosch, s'imposà. Aquesta resposta va desenvolupar-se en tres línies d'actuació: la social, la policial i la parapolicial. Des del punt de vista social, els empresaris es

⁸³ *La Vanguardia*, 20-I-1918.

⁸⁴ *La Vanguardia*, 19-X-1919.

⁸⁵ El gener del 1918 (*La Vanguardia*, 13-I-1918) i el febrer del 1919 (Id., 19-II-1919).

⁸⁶ A la revolució russa d'octubre del 1917 es va afegir la revolta espartaquista alemanya del gener del 1919, la revolució hongaresa el març del 1919, les ocupacions de fàbriques i terres a Itàlia, Andalusia, etc.

⁸⁷ Amb un nucli a l'Hospitalet; vegeu la cita 31.

van reorganitzar en entitats patronals i van adoptar posicions més intransigents en les negociacions, com va ser palès amb els locauts del novembre del 1919 al gener del 1920. Paral·lelament, patrons i autoritats polítiques van impulsar la creació d'un sindicat afí, que competís amb els sindicats únics de la CNT. Així, l'octubre del 1919, a partir d'un grup de militants carlins, fou fundat a Barcelona el Sindicat Lliure.

Des del punt de vista policial, el mauserisme més dur s'imposà com a *modus operandi* habitual de les autoritats. Els estats d'excepció, les il·legalitzacions de la CNT, l'emprisonament dels seus militants, les tortures, etc. foren contínues des del gener del 1919. Josep Peirats, quan jugava de petit al carrer, recorda el pas d'una encordada de presos sindicalistes a la travessera de Collblanc:

*«(...) una formación de hombres atados codo con codo, entre una doble fila de guardias civiles a caballo. Aquellos extraños peregrinos llevaban un hato colgado de un hombro e iban formados de dos en fondo (...). De vez en cuando sentábanse o se tibaraban al suelo para entorpecer la marcha, ya porque estuvieran cansados o por estar economizando fuerzas con vistas a una marcha que prometía durar semanas. Los jinetes iban de un lado para otro amenazando con el sable desnudo a los remolones, echándoles el caballo encima y obligándoles a proseguir la marcha».*⁸⁸

Tanmateix, el sindicat anarquista resistí a aquesta primera escomesa repressiva legal dels primers mesos del 1919 i va ser capaç de mantenir una organització clandestina que triomfà en la vaga general iniciada a la Canadenca. Llavors és quan el bàndol burgès decidí anar més enllà en l'enfrontament contra el moviment obrer, amb la creació o l'enfortiment de forces parapolicials, i ho va fer en dues línies. La primera, encara es mantenia dintre de la legalitat: l'organització del Sometent. Aquesta antiga institució de civils armats era només d'àmbit rural. Imitant d'altres experiències europees de milícies cíviqües contrarevolucionàries, al gener del 1919, Milans del Bosch aprovà el Sometent barceloní. L'excomissari Bravo Portillo, excarcerat feia molt poc, assessorà Bertran i Musitu, líder de la Lliga Regionalista, en la seva organització.⁸⁹ L'Hospitalet, com a nucli rural, ja tenia sometent local.⁹⁰ La segona mesura fou la d'organitzar un grup parapolicial que combatés el «terrorisme roig i negre» amb el «terrorisme blanc». La patronal va pagar Bravo Portillo perquè creés un grup de pistolers per eliminar líders sindicals, cosa que van començar a fer a finals de març. Una de les primeres víctimes, a l'abril, fou Pere Massoni, dirigent del sindicat de rajolers de la CNT, que fou donat per mort però sobrevisqué miraculosament, encara que va quedar amb seqüeles per a la resta de la seva vida. Després de l'atemptat, es refugià en una bòbila

⁸⁸ PEIRATS, 2009: 136.

⁸⁹ Vegeu cita 59.

⁹⁰ En una data tan significativa com el novembre del 1909, quatre mesos després de la Setmana Tràgica, es va celebrar a l'Hospitalet un gran acte amb motiu de la benedicció de la bandera del sometent local. Les autoritats militars visitaren l'Ajuntament i la caserna de la Remunta. Més tard, es va celebrar una missa de campanya a la rambla de Just Oliveras i un dinar al Casino de Centre; *La Vanguardia*, 29-XI-1909.

hospitalenca, amb tota seguretat La Redemptora.⁹¹ A mitjan juliol, fou Pau Sabater (a) Tero, el líder anarcosindicalista que vam veure detingut des del febrer del 1918 arran de la primera onada d'atemptats i que feia poques setmanes que es trobava en llibertat.⁹² La resposta sindical no va trigar gaire, i al setembre eren assassinats Bravo Portillo i Eduard Ferrer.⁹³ Ja tenim establerta la dialèctica de les pistoles; a partir d'aquest moment l'espiral de violència no va parar de créixer.

La repressió que patí i la dinàmica dels trets va fer que la CNT quedés en mans de dirigents joves i partidaris més aviat de l'acció directa que del sindicalisme. L'any 1919 fou el de la gran victòria obrerista, però també el moment en el qual els pistolers començaren a prendre les regnes de la central sindical, que en aquell moment havia aconseguit enquadrar gairebé tota la classe obrera catalana. Segons Maria Amàlia Pradas, en aquells moments, a Barcelona hi havia tres grups d'acció especialment importants.⁹⁴ Un d'ells tenia el seu centre al carrer Toledo, un petit carrer que creua la carretera de la Bordeta a menys de 400 metres de la frontera hospitalenca. El pis del carrer Toledo fou descobert quan, al maig del 1921, esclatà una bomba de les que hi estaven fabricant. En les perquisicions policials posteriors relacionaren diversos activistes anarquistes amb l'esmentat pis. Per exemple, hi rondava Pere Vandellós, que, com hem vist abans, fou un membre d'una de les primeres bandes de pistolers, relacionat amb els atemptats contra els empresaris Barret i, probablement, Trinxet.⁹⁵ Segons la policia, aquest grup, anomenat «Sin nombre» fou el més actiu en aquests anys, amb Pere Boada com a primer cap, que fou succeït per Vandellós.⁹⁶ També tenien relació amb aquest pis alguns dels que foren detinguts amb l'assassinat de l'empresari Antoni Pareto, com veurem més endavant.⁹⁷ Per tant, sembla que al carrer Toledo tenien el centre d'operacions diversos grups que, evidentment, tenien relació entre ells, col·laboraven, etc.

⁹¹ Per la biografia de Massoni, <http://www.veuobrera.org/index01.htm>. Per la seva vinculació amb l'Hospitalet, MARÍN, 2002: 182 i PEIRATS, 2009: 138. En relació amb la La Redemptora, vegeu cit. 30.

⁹² Segons Pestaña, portava només tres setmanes fora de la presó, «*absuelto por el proceso incoado por asesinato frustrado contra el patrono señor Trinchet*»; PESTAÑA, 1979: 104. O Pestaña es confon i barreja els casos de Tapias i Trinxet o al Tero també el van acusar de participar en l'atemptat d'aquest últim.

⁹³ BALCELLS, 2009: 48 i PRADAS, 2003: 94-99. A Bravo Portillo el va succeir al capdavant de la banda parapolicial un personatge ben curiós, un aventurer alemany que es feia dir baró de Koenig. Ferrer era el cenetista acusat de ser un infiltrat de la policia; vegeu cit. 71 i 73.

⁹⁴ PRADAS, 2003: 87-88.

⁹⁵ *La Vanguardia*, 20-VII-1921.

⁹⁶ Segons la policia, los «*Sin nombre*» eren el resultat de la fusió dels grups «*La Hidra*» i «*Expropiador*», als quals van pertànyer, entre d'altres, Sancho Alegre, que atemptà contra el rei, i Josep Soler, un dels detinguts per la mort del president Dato; *La Vanguardia*, 15-XII-1921. Pere Vandellós, sempre segons la policia, esdevingué el més actiu dels pistolers durant els mesos anteriors a la seva mort, el juny del 1921.

⁹⁷ *La Vanguardia*, 20-VII-1921.

QUAN MATAVEN PELS CARRERS (1920)

A partir del desembre del 1919 començà una cadència d'atemptats i morts que ja no es reduirà fins al juliol del 1921.⁹⁸ Era una veritable guerra social amb, per un cantó, les bandes de pistolers més o menys relacionades amb els Sindicats Únics de la CNT, enfrontats amb forces de l'ordre i els pistolers del Sindicat Lliure, que gaudien de protecció i impunitat. Els trets, els actes de sabotatge, explosions, etc., eren quotidians.⁹⁹ Aquesta nova fase del pistolisme tornà a esquitxar plenament l'Hospitalet. El 6 de març del 1920, es van trobar dos artefactes explosius («petards» en el llenguatge de l'època) a la fàbrica Caralt i Cia i uns altres dos a casa del seu propietari (al passeig de Gràcia).¹⁰⁰ Les detencions de cenetistes tornaren a ser nombroses, tinguessin a veure amb el terrorisme o no, com les d'alguns obrers a l'Hospitalet, l'agost, per recaptar les quotes del sindicat,¹⁰¹ o al novembre, quan feien de piquets en la vaga del metall.¹⁰² El 7 de juliol, foren atacats dos obrers: Vicenç Fitè, de 16 anys i que vivia i treballava en una bòbila a l'Hospitalet, i Primitivo Aranda, també treballador del sector. No sabem res de les circumstàncies que envolten aquest fet, només que fou al Torrent Gornal, a prop del Cementiri de Sants.¹⁰³ Aquest atemptat ens introdueix en un altre escenari del pistolisme: Collblanc-la Torrassa. Fins aquest moment tots els episodis s'havien produït a Santa Eulàlia, el nucli industrial i obrer local, l'apèndix de la molt combativa vila de Sants. El nou barri de Collblanc-la Torrassa creix en aquests moments i no trigarà a convertir-se en un indret cabdal no ja de l'anarquisme hospitalenc, sinó de tot Catalunya.

El juliol del 1920 començaren els enfrontaments directes entre pistolers del Lliure i pistolers de l'Únic, i en aquest marc, l'11 d'agost del 1920, es produí un tiroteig al carrer de Santa Eulàlia, al qual l'ABC de Madrid va dedicar una pàgina i que va titllar de *batalla campal* en la qual, deia, es van produir uns 200 trets.¹⁰⁴ Els fets, que s'emmarquen en un conflicte laboral força violent en el sector de la construcció, tant a Barcelona com a Madrid, són difícils de concretar. El que sembla clar és que el contractista d'obres Joan Coll havia rebut diverses amenaces de mort i que, amb quatre

⁹⁸ Del desembre del 1919 fins a l'agost del 1920, la mitjana mensual va ser de 16,4 persones que patiren alguna agressió. Del setembre del 1920 fins al juny del 1921, la mitjana mensual pujà a 43, amb un total de 465 víctimes; BALCELLS, 2001: 116-117. El total de persones agredides, sumant morts, ferits i il·lesos, del 1920 i 1921, pujaren a 602; BALCELLS, 2001: 39.

⁹⁹ Per exemple, en el marc de la vaga convocada per la CNT contra les condicions imposades per la patronal després del locaut, es produïren tiroteigs contra els obrers que tornaven a la feina, entre d'altres a una fàbrica hospitalenca; ABC, Madrid, 30-I-1920; *El Globo*, 31-I-1920.

¹⁰⁰ FARRÉ, 1922: 238. No esmenta que esclatessin, només que els van trobar.

¹⁰¹ *La Voz*, 21-VIII-1920.

¹⁰² *El Heraldo de Madrid*, *La Voz*, 3-XI-1920.

¹⁰³ ABC, Madrid i *La Vanguardia*, 8-VII-1920. Pradas assenyala que «Vicente Fita» fou mort en un atemptat l'1 de juliol; PRADAS, 2003: 259, però la premsa només diu que foren ferits. *La Voz*, 8-VIII-1920 diu que Vicente Citè i Primitivo Aroca treballaven en una fàbrica de fideus. A Farré i a Rucabado els esmenten com Vicenç Fita i Primitiu Aranela, ferits; RUCABADO, 1925: 212 i FARRÉ, 1922: 241.

¹⁰⁴ ABC, Madrid, 13-VIII-1920.

somatenistes de Barcelona van protagonitzar un tiroteig contra cenetistes. Hi va haver un total de dos morts, un per bàndol. La versió dels cenetistes consistiria era que Coll va decidir passar a l'ofensiva i va cridar els somatenistes de St. Andreu per fer una càrrega de pistolers de l'Únic. Els somatenistes i probablement membres del Sindicat Lliure¹⁰⁵ i Coll atacaren Manuel Figuerola, que era un sindicalista del sector de la indústria química, al qual es van trobar. L'agressió va començar al carrer de Santa Eulàlia, a l'alçada de Can Trinxet. Figuerola va fugir i es va refugiar en una taverna propera, on va entrar demanant auxili. Els perseguïdors el van trobar i el van ferir de mort (va morir pocs dies després). La versió oficial deia que Figuerola i tres pistolers més estaven esperant Coll i que l'empresari, avisat del perill que corria, va cridar els somatenistes barcelonins. La topada dels dos grups al carrer de Sta. Eulàlia va desfermar el tiroteig amb el resultat esmentat del cenetista ferit de mort.

Les dues versions coincideixen en la conclusió. El soroll dels trets va fer que els somatenistes i el sereno del barri hi acudissin, i el sereno de Santa Eulàlia va disparar contra els homes que fugien amb el resultat de la mort d'un d'ells, que resultà ser un del seu bàndol, el somatenista de Sant Andreu del Palomar, Pere Porta. Segons la premsa conservadora, tant Coll com Porta havien perdut els seus pares en sengles atemptats anys enrere, cosa que justificava la seva tendència a l'ús de les pistoles.¹⁰⁶ La mort del sindicalista Figuerola fou atribuïda a Porta, que ja no podia anar a la presó, i en el judici per aquests fets, al març del 1922, l'altre somatenista que va disparar contra Figuerola a dins de la taverna, Pedro Mediavilla, o Neaville, i el sereno foren absolts, com passava gairebé sempre.¹⁰⁷ Els dos cenetistes acusats d'intervenir en l'agressió a l'empresari Coll també van ser absolts.¹⁰⁸ Pocs dies després del tiroteig, els patrons de la construcció es reuniren a la seu de la molt intransigent Federació Patronal, dirigida pel Fèlix Graupera i acordaren, davant la vaga obrera, acomiadar el 20 % dels seus assalariats, especialment els més reivindicatius, i mai a qualsevol que fos membre del Lliure.¹⁰⁹ Estava molt clara la relació entre burgesia i Sindicat Lliure, tant pel que feia a qüestions socials i laborals com en el desenvolupament de l'anomenat «terrorisme blanc».

La guerra entre lliures i únics es va desfermar en aquests mesos de l'any 1920. El 13 d'octubre, tres individus van disparar contra Ginés Mirete, a prop del seu domicili, a la plaça Espanyola de la Torrassa. La víctima era membre del Lliure i treballador d'una foneria de la carretera de la Bordeta, i ja havia estat amenaçat, especialment en

¹⁰⁵ Segons l'ABC, Madrid, 12-VIII-1920, els somatenistes eren, a més, del «sindicato católico».

¹⁰⁶ Tota la premsa es va fer ressò d'aquest esdeveniment: ABC, La Vanguardia, El País, La Voz, El Siglo Futuro, El Heraldo de Madrid, La Época, El Imparcial; 12 al 17 d'agost del 1920.

¹⁰⁷ La Vanguardia 11 i 12-III-1922. Segons la CNT, Mediavilla havia participat en la mort de Figuerola i, a més, a finals del 1920, estant en llibertat sota una fiança de 10.000 ptes., una veritable fortuna que algú va pagar, també va atemptar, en aquell cas sense èxit, contra el líder obrer Salvador Seguí; SOLDEVILLA, 1921: 250; La Voz, 5-XI-1920.

¹⁰⁸ El Sol, 12-III-1922.

¹⁰⁹ La Vanguardia, 28-VIII-1920.

aquells dies que el metall estava en vaga. Un transeünt fou ferit en un braç.¹¹⁰ Pocs dies més tard, un grup de membres del Sindicat Lliure, pistola en mà, entraren en la fàbrica on treballava Mirete i van fer sortir fora els treballadors i els van intimidar perquè es fessin del Lliure. D'aquesta empresa, un altre treballador que era del Lliure va haver d'abandonar la feina perquè els companys li feien boicot.¹¹¹ El 22 de novembre del 1920 l'atacat fou un obrer de l'altre bàndol, Fulgencio Segura, cenetista que treballava a la Fundició Escorsa, la gran fàbrica del metall de Sta. Eulàlia. Li van disparar tres trets al carrer de la Constitució de la Bordeta i va morir pocs dies després. Aquest delegat i propagandista, de 29 anys, ja s'havia adonat que un grup de pistolers del Lliure el perseguia, però no va poder evitar la seva mort. Com era habitual, el cas es va tancar sense ni tan sols detencions.¹¹²

L'ETAPA DE MARTÍNEZ ANIDO (1921-1922)

El general Severanio Martínez Anido, des del 1919 governador militar de Barcelona, fou nomenat governador civil al novembre del 1920, càrrec que va ocupar fins a l'octubre del 1922. El general Arlegui, com a cap de la policia, era el seu complement. Durant gairebé dos anys, Anido va esdevenir un veritable sàtrapa de la província. Això significava l'establiment d'un estat d'excepció de facto, donar carta blanca als militars per tal que acabessin amb el terrorisme obrerista sense que importessin els mitjans. I tot això, amb el suport de les forces burgeses, inclosa la Lliga. Començava una etapa amb una gran quantitat d'atemptats i morts, en la qual, de mica en mica, qui va sortir perdent fou la CNT.

La pugna pel domini del món obrer entre lliures i únics continuava i es produïen multitud d'incidents, però només tenim notícia d'alguns. Al gener del 1921, es va detenir el vigilant nocturn de la fàbrica d'olis i greixos de «Viuda e Hijo de Federico Nogués», de la Torrassa, per haver amenaçat l'encarregat perquè es negava a ser delegat del Sindicat Únic, el qual havia estat ferit de bala en una cama al juny passat pel mateix motiu. Segons deia la premsa, el vigilant tenia un «bastón de estoque» i un revòlver i tenia atemorits els obrers de la fàbrica.¹¹³ El 4 de febrer fou tirotejat i ferit al braç Antonio Esparza, treballador de Caralt, Pérez i Cia quan passava per la Riera de la Bordeta. La premsa no informà de la seva filiació ni de qui se sospitava que fossin els autors.¹¹⁴

¹¹⁰ *La Vanguardia*, *La Época*, *La Voz*, *El Imparcial*, *ABC*, *El Globo*, 15-X-1920. A la web <http://hispanismo.org/catalunya/11071-els-sindicats-lliures.html> (consultada el juliol del 2010), molt favorable al Sindicat Lliure, s'afirma que Mirete era dirigent del Sindicat Lliure de l'Hospitalet, i que el crim motivà que els seus companys organitzessin els pistolers del Lliure, encara que sense citar les fonts. RUCABADO assenyala que Mirete fou la primera víctima mortal del Lliure; RUCABADO, 1925: 213. Farré afegeix que en l'atemptat hi va haver un ferit; FARRÉ, 1922: 245.

¹¹¹ *La Vanguardia* i *La Correspondencia de España*, 20-X-1920.

¹¹² *La Libertad*, 24-XI-1920 i *La Vanguardia*, 7-V-1921; MARTÍNEZ, 1932: 93-94, encara que situa la seva mort al 1922.

¹¹³ *La Vanguardia*, 15-I-1921.

¹¹⁴ *La Vanguardia*, 15-I-1921 i *El Globo* 8-II-1921.

El 24 de febrer del 1921, fou atacat l'empresari Antoni Pareto. El ram de l'aigua, al qual pertanyia la seva fàbrica de Sta. Eulàlia, ja havia patit un conflicte que havia tingut relació en el naixement del pistolisme, com hem vist en pàgines anteriors i havia estat el marc de diversos actes violents en tot aquest període. Can Pareto, en concret, portava uns anys d'intensa conflictivitat. Al 1918, havia estat escenari d'una vaga d'uns sis mesos.¹¹⁵ L'atemptat es produí quan Pareto i un empleat, pel qual es feia acompanyar arran de les amenaces que havia rebut en les setmanes anteriors, van sortir de casa del primer per anar a la fàbrica al matí. A la cantonada de la Gran Via amb Muntaner, un home va disparar a l'empresari, que va morir dos dies després.¹¹⁶ Al dia següent de l'agressió, foren detinguts tres homes, encara que se sabia que no havien participat directament en els fets. Amb tota seguretat eren els líders cenetistes de Can Pareto. Els tres obrers foren exculpats, però restaren detinguts en qualitat de «presoners governatius».¹¹⁷ Segons les notícies aparegudes arran de l'atemptat, Pareto havia rebut amenaces de mort per haver acomiadat 50 obrers per manca de feina¹¹⁸ o per ser afiliats de l'Únic en el seu enfrontament amb el Lliure,¹¹⁹ tot això en un context de crisi que provocava un atur en el sector que arribava gairebé al 50 %.¹²⁰ També és possible que el seu assassinat fos la represàlia per la mort, al 19 de gener anterior, del president del sindicat del ram de l'aigua, Juan Villena.¹²¹

El 2 de maig d'aquell any, es va produir l'explosió en un pis de carrer de Toledo, a la Bordeta, que hem comentat prèviament, mentre es fabricaven bombes. Aquest fet, a més de provocar la mort i ferides de diferents activistes, va permetre la identificació de molts altres, que foren detinguts o van haver de fugir. Alguns dels noms de les persones que hi anaven estaven relacionats amb Can Pareto. Per exemple, Francisco Cruz, de 21 anys i treballador de la fàbrica, estava molt relacionat amb un dels morts a l'explosió i, a més, va desaparèixer aquell dia. El seu germà fou detingut quan intentava identificar-lo entre els supervivents i un dels ferits el va reconèixer a ell. Ni el germà ni la policia no sabien si el Francisco Cruz havia fugit i es trobava amagat o era un dels morts que s'havia identificat amb un nom fals.¹²²

Més endavant, al juliol, es va produir la detenció de quatre persones que havien sobreviscut a l'explosió (tres homes i una dona) i que pretenien fugir a França. Un d'ells, Vicenç Sales, va declarar que a Pareto el va matar Joan B. Acher (a) «el Poeta»,¹²³ un dels ferits a l'explosió. No va tenir gens de credibilitat aquesta declaració, ja que al-

¹¹⁵ Entre l'abril i el setembre; *ABC*, Madrid 4-IV-1918 i 5 i 9-IX-1918 i *La Vanguardia* 5-IV-1918 i 5-IX-1918.

¹¹⁶ *ABC*, Madrid i *La Vanguardia*, del 25 al 27-II-1921.

¹¹⁷ Eren Gaietà Santacana, Ramon Jaumot i Josep Rovira; *ABC*, Madrid i *La Vanguardia* del 26-II-1921 a l'1-III-1921.

¹¹⁸ *ABC*, Madrid, *El Sol*, 25-II-1921.

¹¹⁹ *La Vanguardia*, 26-II-1921.

¹²⁰ BENGOCHEA, 1994: 256.

¹²¹ FARRÉ, 1922: 250.

¹²² *La Vanguardia*, 13-V-1921.

¹²³ *La Vanguardia*, 20-VII-1921.

guns mesos més tard el sumari per l'assassinat de Pareto fou tancat sense cap processat.¹²⁴ Acher, tanmateix, després de passar un any a l'hospital, sí que va ser jutjat per altres atemptats previs i condemnat a mort. Una de les acusacions era la de participar en un atemptat frustrat, amb cotxe bomba, contra una concentració de milers de somatenistes, presidida per Martínez Anido, a Barcelona l'abril del 1921, amb Pere Vandellós i d'altres. Una campanya contrària a la seva execució el va lliurar de la mort i, més tard, fou indultat al 1931. Va poder desenvolupar la seva carrera d'artista plàstic amb el pseudònim de Shim, a Catalunya i a l'exili americà.¹²⁵ Si al febrer van matar l'empresari del ram de l'aigua Pareto, el 13 d'abril la víctima fou el cenetista Jaume Espina Sabater, de vint anys, delegat del Sindicat Únic a la fàbrica de tints i aprests de Josep Gabarró, de la Torrossa. Fou crivellat a Sants, i a la premsa es deia que obligava els seus companys a cotitzar al seu sindicat.¹²⁶

La guerra social assolí el nivell més alt. Des del poder es va utilitzar la «lleï de fugues», que permetia disparar al detingut que intentava fugir. La simulació d'una fuga era suficient per executar a qui es volgués. Una de les víctimes fou Pere Vandellós, un dels més actius pistolers del moment, que havia patit la seva primera detenció arran de l'atemptat a Trinxet. El van detenir, al juny del 1921, després d'atribuir-li l'atemptat contra un patró. En el moment de la seva detenció va donar com a domicili el carrer de Santa Eulàlia.¹²⁷ Val la pena comentar que «l'intent de fuga» es produí a la Verneda, en el transcurs d'un trasllat des d'una caserna del carrer Consell de Cent fins al Palau de Justícia. Quin passeig!¹²⁸ La nit següent de la mort del Pere Vandellós, els agents de l'autoritat «trobaren» el cadàver de Ramon Archs, en una cruïlla, «després de sentir trets». En aquest cas, la policia s'inventà una història encara més absurda.¹²⁹ L'assassinat d'aquests dos homes fou un dels que més va commocionar l'obrerisme català del moment. El mateix Pestaña els destacà dintre del conjunt de víctimes de la llei de fugues. El líder sindicalista explica que a tots dos, com era habitual amb els detinguts, els van torturar salvatgement, fins al punt que a les famílies els va costar reconèixer els cadàvers.¹³⁰ Després de la mort d'aquest dos homes i la desarticulació dels grups que tenien com a base el pis del carrer Toledo, la quantitat d'atemptats es reduí bruscament.

L'ofensiva del terrorisme blanc, amb tot el suport d'Anido i d'Arlegui era més forta que mai. El 20 de juny, uns pistolers, amb tota seguretat del Lliure, van trotejar tres vidriers de l'Únic mentre eren al bar Eléctrico del carrer de Sants, els quals es van defensar també a trets i van continuar el tiroteig al carrer. Els tres objectius de l'agressió i dos transeünts van resultar ferits, però la pitjor part se l'emportà Maria Segura, que

¹²⁴ *La Vanguardia*, 18-X-1921.

¹²⁵ El seu nom era Alfons Vila Franquesa i havia arribat a Barcelona al 1920; BALCELLS, 2009: 71 i 117; <http://anarcoefemerides.balearweb.net/page/34> (consulta 23-VII-2010).

¹²⁶ *La Voz*, 14-IV-1921 i *La Vanguardia*, 16-IV-1921.

¹²⁷ *ABC, Madrid*, 3-VII-1921 i *La Época*, 4-VII-1921.

¹²⁸ *La Vanguardia*, 28-VI-1921.

¹²⁹ *Id.*

¹³⁰ PESTAÑA, 1979: 145-148.

va resultar morta. Aquesta dona, de 60 anys, vivia al carrer de Sta. Eulàlia.¹³¹ Aquesta mena d'atacs a bars on es reunien els d'un o un altre bàndol també foren habituals.

Una altra modalitat d'acció dels pistolers va sorgir al maig del 1921: els atracaments. La repressió d'Anido escanyava la CNT també des del punt de vista econòmic, i entre el maig i el juliol d'aquell any es va produir una primera onada d'atracaments a empreses els dies que estava prevista la distribució dels sous, a plena llum del dia, de forma exemplar. Evidentment, els qui els feien no es veien a si mateixos com a lladres sinó com a bandolers que robaven als rics per tal d'ajudar els empresonats, el sindicat clandestí, etc.¹³² El 25 de juny es produí un robatori d'aquestes característiques a la factoria que Escofet i Cia tenia al barri de la Barceloneta.¹³³ Aquesta empresa de materials de construcció tenia una altra fàbrica al barri de Sant Josep. Però no l'esmentem aquí només per això. El grup que va cometre aquest robatori va estar relacionat amb un altre episodi a la nostra ciutat, la qual cosa ens mostra el grau de violència extrema al que es va arribar en aquells dies.

El 29 de juliol, els cenetistes Josep Alegria i Remigi Climent van caure en un parany de la policia a la rodalia de l'estació de ferrocarril de l'Hospitalet. El tiroteig que es va produir va acabar amb un agent ferit, Ángel Muñoz, que va perdre un ull, Alegria ferit de mort i Climent ferit, però va poder fugir. La matinada següent, la guàrdia civil va «trobar» dos cadàvers al costat de l'ermita de Sta. Eulàlia.¹³⁴ Els morts foren identificats dies després com Eusebi Cervera i Ramón Peña, que foren acusats de participar en l'assassinat del membre del sometent Francesc Gelabert el 15 de juliol del 1921.¹³⁵ Arran d'aquest incident i la detenció d'Alegria, el 5 d'agost foren agafats nou homes més acusats de formar part del grup que havia comès els atracaments les setmanes anteriors, a més d'alguns assassinats, del qual formaven part els enxampats i ferits a l'Hospitalet. La majoria dels detinguts tenien entre 15 i 20 anys.¹³⁶ La desarticulació d'aquest grup explicaria la desaparició dels atracaments fins, pràcticament, l'estiu del 1923.¹³⁷ Dit d'una altra manera, aquest fou el grup que va protagonitzar la primera onada d'atracaments a fàbriques i patrons. Entre els sindicalistes d'aleshores i entre els historiadors posteriors hi ha un viu debat al voltant de si els atracaments eren delictes socials o comuns, de si els diners arribaven als sindicats i famílies de presos o se'ls quedaven els pistolers, que ja havien fet de la violència el seu *modus vivendi*.

¹³¹ *La Época* i *La Vanguardia*, 2-VI-1921. Al dia següent morí un dels vidriers atacats, Pere Planelles, de 25 anys.

¹³² BALCELLS, 2009: 78-79.

¹³³ *La Vanguardia*, 28-VI-1921.

¹³⁴ *La Época*, 29-VII-1921; *La Correspondencia de España* i *La Voz*, 30-VII-1921; *La Vanguardia*, 30 i 31-VII-1921, 4 i 5 -VIII-1921; *ABC*, Madrid, 30 i 31-VII-1921, 3-VIII-1921; *El Globo*, 3-VIII-1921.

¹³⁵ *ABC*, Madrid, 14-VIII-1921; *La Época*, 15-VIII-1921; *La Voz*, 16-VIII-1921.

¹³⁶ *La Vanguardia* i *ABC*, Madrid, 6-VIII-1921.

¹³⁷ BALCELLS, 2009: 79.

Sobre l'incident del 29 de juliol tenim dues versions molt clares. La policia i el Govern Civil deien que Alegria i els seus acompanyants eren pistolers i que anaven a cometre un dels seus atracaments a una empresa hospitalenca. La policia, que s'havia as-sabentat del delictes gràcies a una confiança, els estava esperant, els va ferir i en va detenir un. Els altres dos cadàvers serien d'altres membres del grup, que també haurien resultat ferits en els fets. Gràcies a les declaracions d'Alegria foren detinguts la resta de la banda d'atracadors anarquistes. La versió cenetista, si més no la que es va exposar anys després, diu que Alegria i Climent van anar a l'Hospitalet a tractar assumptes del sindicat i que foren atacats per la policia per la seva activitat obrerista. Prèviament, al matí, havien estat detinguts a la platja de la Barceloneta Cervera i Peña, i havien estat torturats i crivellats als calabossos de la prefectura de policia o a l'Hospitalet. Aquella matinada, foren «posats» al costat de l'ermita de Santa Eulàlia per donar consistència a la teoria del grup d'atracadors.¹³⁸ La versió oficial és absurda en l'explicació de l'aparició dels dos cadàvers a Santa Eulàlia, mentre que la versió cenetista no explica per què Alegria i Climent anaven armats si només havien vingut a fer gestions organitzatives, encara que veient com les gastava la policia podríem arribar a entendre-ho.

La persecució de la CNT com a organització també era constant i les autoritats intentaven ofegar qualsevol intent de funcionament en la clandestinitat. Al setembre, fou descobert en un pis del número 165 del carrer de Llobregat, de Collblanc, una gran quantitat de documentació i material.¹³⁹ Poc després, fou detingut Genaro Minguet, considerat un actiu pistolero i acusat de ser qui va portar tot el material al pis esmentat. Foren abundants el registres i les detencions a l'Hospitalet en aquells dies.¹⁴⁰ En aquesta etapa de la repressió més dura, un dels principals amagatalls dels activistes cenetistes santsencs i hospitalencs, com ara Josep Peirats o Domingo Canela, i de la paperassa del sindicat fou la bòbila La Redemptora, a l'actual barri de la Florida, a tocar de Collblanc.¹⁴¹ Cal recordar que entre els perseguits hi eren també els cenetistes que rebutjaven i condemnaven la violència. La política de Martínez Anido d'aixafar els pistolers i de pas, aprofitant l'avinentsa, la CNT i el moviment obrer va tenir força èxit. Les presons s'ompliren, les tortures i maltractaments eren més freqüents que mai. Els assassinats arribaren al zenit entre abril i juny del 1921. Els pistolers del Lliure es van fer els amos dels carrers de dia i la policia i la seva aplicació de la llei de fugues feia la resta a les nits. Les víctimes eren els pistolers anarquistes, com Vandellós i advocats republicans, com Francesc Layret, que sempre havia condemnat la violència i intentava atraure la CNT a l'activitat sindicalista i a la participació política. A partir del juliol del 1921, el ritme d'atemptats i víctimes es va reduir, i la majoria dels que es produïren eren del bàndol anarquista. Va ser una davallada molt oportuna, ja

¹³⁸ Per a la versió oficial, vegeu les cites 135 i 136; per a la versió cenetista MARTÍNEZ, 1932: 101-106.

¹³⁹ La policia va dir que va trobar una pistola, municions i moltíssima documentació de la CNT; *La Voz*, 5 IX-1921 i *La Vanguardia* 6-IX-1921.

¹⁴⁰ *La Vanguardia*, *La Correspondencia de España* i *ABC*, Madrid, 16-IX-1921.

¹⁴¹ CAMÓS, 1986: 53. Vegeu cites 30 i 91.

que al juliol del 1921 l'Estat espanyol rebia un duríssim cop a la Guerra del Marroc: l'anomenat Desatre d'Annual.

Malgrat la reducció dels atemptats, l'enfrontament armat continuava deixant cadàvers pel camí. El 6 de setembre, un obrer tintorer fou ferit de bala mentre dinava a la vora de la Carretera de Collblanc, del qual no tenim més dades.¹⁴² El 6 de novembre del 1921, al vespre, Ubaldo Duran, vidrier de cinquanta anys, fou mort quan uns desconeguts li van disparar a la Torrassa. Duran treballava en una fàbrica de Sants que havia patit actes de sabotatge i ell era l'organitzador del Sindicat Lliure en l'esmentada factoria.¹⁴³ El 3 de febrer del 1922 fou cosit a trets per l'esquena a la riba del Besòs Eduard Lara, al qual havíem vist implicat en els primers atemptats, els del ram de l'aigua de final del 1917 i començament del 1918. En aquells moments treballava de dia en una fàbrica de tints hospitalenca i de nit com a vigilant a Sants. S'oferiren informacions contradictòries sobre ell, vinculant-lo encara als grups anarquistes, però també dient que s'havia passat al Sindicat Lliure, fins i tot es va trobar un carnet d'aquesta última organització a la seva butxaca.¹⁴⁴ De fet, molts sindicalistes van fer aquest camí cap al Lliure en aquests moments i el Sindicat del Ram de l'Aigua, al qual pertanyia Lara i al qual sembla que havia servit com a pistolero des del 1917, s'havia passat en bloc. Esmentem també l'incendi que va patir Caralt i Cia el 15 de novembre de 1921, encara que no sabem si fou intencional o accidental.¹⁴⁵

La pugna entre les restes de la CNT clandestina i l'obrerisme independent davant el puixant Sindicat Lliure es mantenia. Ara era el Lliure el que pressionava els treballadors i les treballadores que s'hi afiliessin. A més de l'enfrontament armat, potser per feblesa, l'obrerisme d'esquerres va tornar a les accions pacífiques, amb vagues de rebuig als intents del Lliure d'hegemonitzar el sindicalisme català, com van fer els forners hospitalencs al febrer¹⁴⁶ i els obrers i les obreres de Can Trinxet al maig del 1922, que es negaven a treballar amb afiliats al Lliure. Una comissió de dones, a més de la vaga, va voler negociar amb Martínez Anido, que no les va voler rebre.¹⁴⁷

El 1922 el bàndol burgès estava guanyant la guerra, era l'amo dels carrers. Aquest episodi és prou il·lustratiu: la matinada del dia 2 de setembre, a la rodalia d'una fàbrica hospitalenca, va ser detectat un grup d'homes sospitós de ser de pistolers de l'Únic.

¹⁴² FARRÉ, 1922: 261; *La Vanguardia*, 7-IX-1921.

¹⁴³ *La Voz*, 7-XI-1921; FARRÉ, 1922: 262 l'anomena Eudald i concreta la fàbrica: Lligé. Rucabado reproduceix la informació: RUCABADO, 1925: 224.

¹⁴⁴ Eduard Lara, de nom real Ubaldo, era nat a St. Sadurní d'Anoia vers el 1885 i tenia un llarg historial d'actes violents des del 1916; *La Vanguardia*, 5, 7 i 10-II-1922; *ABC*, Madrid, *La Correspondencia de España* i *La Época*, 10-II-1922; *El Globo*, 11-II-1922. Rucabado diu d'ell: «*individuo signficat del Sindicat Lliure del Ram de l'Aigua*»: RUCABADO, 1925: 225. Farré el descriu tranquil·lament com «*anarquista y afiliado al Sindicato Libre*»; FARRÉ, 1922: 265.

¹⁴⁵ *La Época*, *La Voz*, *El Siglo Futuro*, etc., 16-XI-1921.

¹⁴⁶ *La Vanguardia*, 21-II-1922.

¹⁴⁷ *El Sol*, 5-V-1922, *El Heraldo de Madrid*, *La Acción*, 16-V-1922 i *La Voz*, *ABC*, Madrid, 17-V-1922.

El sometent fou cridat i tot va acabar amb un enfrontament a trets que va provocar un ferit entre els primers, que van haver de fugir.¹⁴⁸ Molt probablement es tractà d'un grup d'acció cenetista que s'havia reunit per portar a terme un atemptat o un acte similar i les forces contràries van tenir la capacitat d'intervenir-hi, fins i tot abans de la seva realització. Potser per certificar la victòria en la guerra social, el rei Alfons XIII va visitar Barcelona al juny del 1922, i dintre del recorregut va incloure la nostra ciutat.

L'ÚLTIMA ETAPA DEL PISTOLERISME (1922-1923)

La brutalitat dels mitjans utilitzats per Anido i Arlegui començaren a molestar bona part del bàndol burgès, especialment la Lliga, un cop havien fet la feina bruta. La mitjana mensual de víctimes d'atemptats entre juliol del 1921 i octubre del 1922 no arribà a 7, gairebé una cinquena part de l'any anterior.¹⁴⁹ Finalment, el govern forçà la dimissió del governador l'octubre de 1922. En aquell moment, la CNT estava dividida en tres grups. En primer lloc, els anarcosindicalistes, amb Seguí, Peiró i Pestaña com a líders, que denunciaven que el pistolerisme era una forma més de delinqüència i un descrèdit per a l'anarquisme i el moviment obrer, i defensaven centrar-se en l'activitat sindicalista. En segon terme, els partidaris de l'acció directa, que veien els anteriors com uns traïdors, entre els quals destacava el grup «Solidarios», de Durruti, García Oliver, Ascaso, etc. Un tercer grup, d'anarquistes purs, també denunciaven els pistolers. Manuel Buenacasa, d'aquesta línia ideològica, escrivia el 1927:

«De entre los mil atentados producidos son muy pocos lo que pueden calificarse de hechos revolucionarios; los sindicatos no pueden desprenderse de aquellos pistoleros que acaban por exigir una soldada por su trabajo.»¹⁵⁰

Per la seva banda, el Lliure, que tenia l'objectiu d'ocupar l'espai de la CNT, començava una fase amb algunes actituds d'obrerisme real, amb enfrontaments amb la patronal que els havia emparat fins aleshores. Les noves autoritats polítiques volien moure's dintre de la legalitat i aixecar la prohibició de la CNT, i van començar a negociar amb els líders anarcosindicalistes més moderats. Les fraccions del sindicat anarquista van reaccionar de manera diferent. Mentre que els sindicalistes volien aprofitar la nova situació, treure l'organització del terrorisme i reconstruir el moviment obrer, els grups d'acció rebutjaren l'ofertament i començaren una altra onada d'atemptats i atracaments, a més d'iniciar la coordinació dels diferents grups d'afinitat anarquistes, en la línia del que més tard seria la FAI. Els intransigents triomfaren un altre cop i dintre del món anarquista els grups d'acció començaren a desenvolupar una estratègia insurreccional, amb els «Solidarios» com una mena de grup dirigent de la revolta. Com a conseqüència, des del febrer del 1923 tornaren a sovintejar els enfrontaments de tota mena entre lliures i únics; la situació començava a assemblar-se força a la de 1920-1921. Al març eren detinguts tres militants cenetistes per, segons la policia, exercir coaccions

¹⁴⁸ *El Sol*, 3-IX-1922 i *La Época*, 4-IX-1922.

¹⁴⁹ BALCELLS, 2001: 116-117.

¹⁵⁰ cit. a BALCELLS, 2001: 64.

als seus companys d'una fàbrica de vidre hospitalenca, mentre que a la Cooperativa de vidre de Collblanc es produïen enfrontaments entre obrers partidaris i contraris de la vaga.¹⁵¹ El context era d'un duríssim enfrontament social, semblant al de l'inici del 1919, amb una onada de vagues, entre les quals destacava la de carreters, que estava afectant la recollida d'escombreries. La tensió arribà al màxim al maig, amb l'acció de piquets a, entre d'altres llocs, la Riera Blanca, coaccions als carreters, etc.¹⁵²

I tornaren a sonar les pistoles gairebé a diari. El 10 de març foren tirotejats Salvador Seguí i el seu acompanyant, Francesc Comas (a) Peronas, dirigent del l'Únic del Vidre. L'enterrament d'aquest últim, al cementiri de Sants, ja que vivia en aquest barri, va significar una extraordinària manifestació de dol de l'obrerisme. L'enterrament de Seguí, El Noi del Sucre, es va fer gairebé d'amagat, per evitar manifestacions populars. Per aquesta raó, la mobilització popular es va concentrar en l'enterrament de Comas. El seu taüt fou portat des del Clínic fins a la carretera de Collblanc entre una gernació de desenes de milers de persones. Entre les corones de flors que portava el cotxe fúnebre hi havia la dels treballadors i les treballadores de Can Trinxet, en qualitat de companys de feina.¹⁵³ Si fem cas d'aquestes referències periodístiques, podem considerar que Comas treballava en aquesta empresa, malgrat que el seu ofici i la seva trajectòria sindical estaven en el ram del vidre.

El mateix dia de l'enterrament de Francesc Comas fou assassinat Tomàs Ferrer mentre caminava a la vora de la via fèrria als afores de l'Hospitalet Centre. Ferrer era rajoler del Lliure i carlí, i en aquells moments hi havia una vaga en el sector.¹⁵⁴ També podem interpretar la mort de Ferrer com una represàlia per l'atemptat contra Seguí i Comas. Aquest atac fou valorat inicialment pel Govern Civil com un delictes comú, la qual cosa va provocar la ira del Sindicat Lliure, que va reaccionar enviant una nota a la premsa insistint en què havia estat un atemptat social i demanant la dimissió del governador Raventós.¹⁵⁵ El Lliure ja no gaudia de la protecció oficial dels temps de Martínez Anido. A finals d'abril fou detingut Florencio Vega, quan corria, pistola en mà, després d'haver comès un atemptat al carrer Tallers de Barcelona. Segons unes informacions, Vega treballava a la banca i vivia en una barraca al terme de l'Hospitalet,¹⁵⁶ mentre que unes altres referències el situen treballant en un taller de Collblanc.¹⁵⁷ En el que coincideixen és en què l'agressor era del Lliure i la víctima, Josep M. Foix, era de l'Únic.¹⁵⁸ A finals del juliol fou tirotejat i ferit a prop de Can Tunis,

¹⁵¹ *El Sol* i *ABC*, Madrid, 7-III-1923.

¹⁵² *El Heraldo de Madrid*, 15-V, *La Voz* i *La Acción*, 23-V, *El Sol*, 24-V, *La Vanguardia*, 24 i 27-V i *El Sol*, 27-V-1923.

¹⁵³ *La Libertad* i *El Sol*, 20-III-1923. Comas tenia 27 anys en el moment de la seva mort.

¹⁵⁴ Ferrer era d'una poble de la província de València i quan li van disparar anava acompanyat d'uns altres dos obrers. El van cridar pel seu nom i li van disparar. *La Vanguardia*, 3-III-1923, *La Época* i *La Voz*, 20-III-1923, *ABC* Madrid, 21 i 22-III-1923.

¹⁵⁵ *La Voz* i *La Acción* 21-III-1923.

¹⁵⁶ *ABC* Madrid, 29-IV-1923.

¹⁵⁷ *La Libertad* i *El Sol*, 29-IV-1923. Afegien que Vega estava casat i era de Múrcia.

Francisco Nicolás, de 21 anys, de l'Únic, encarregat de la recaptació de les quotes a Can Trinxet, l'empresa en la qual treballava. La seva afiliació i la seva activitat sindical havien provocat que rebés amenaces de mort.¹⁵⁹ Un altre cop l'espiral de violència, la llei del talió, i l'Hospitalet era, en aquesta fase també, un escenari important del pistolisme.

Finalment, arran del cop d'Estat de Primo de Rivera, al setembre del 1923, el pistolisme va desaparèixer amb molta rapidesa. Sempre s'ha considerat que el pistolisme, i la seva revifalla de la primavera i l'estiu del 1923, fou un dels principals factors impulsors del cop d'Estat. Hem de recordar que Primo de Rivera era capità general a Barcelona des del maig del 1922 i participava en tot el procés. L'altra gran causa del cop fou evitar que es fes públic l'Expedient Picasso, on s'explicava com havien estat d'ineptes els militars espanyols en la Guerra del Marroc.

CONCLUSIONS

Hem vist com l'Hospitalet, més aviat el raval industrial format per Sants i Santa Eulàlia, fou el principal escenari de l'origen del pistolisme, a final del 1917 i començament del 1918. Més tard, quan el pistolisme es va generalitzar i estendre, al llarg del 1919, l'Hospitalet i la seva gent van tornar a ser protagonistes d'aquest terrible episodi de la nostra història. Per dir-ho d'alguna manera, va tenir la part de pistolisme que li tocava en funció de la seva importància industrial i obrera, una importància que va créixer espectacularment entre el 1915 i el 1930. Val la pena comentar-ho, ja que en les històries de Catalunya o en les obres sobre el pistolisme sempre es parla de Barcelona i s'esmenten poquíssim les ciutats de l'àrea metropolitana. La geografia del pistolisme de fora de Barcelona ciutat està per fer. Per exemple, a Terrassa, entre el 1918 i el 1920 hi va haver 30 atemptats amb el resultat de 7 morts i més de 15 ferits.¹⁶⁰ També es van produir manifestacions de pistolisme a Reus, Tarragona, Mataró, Manresa, Manlleu, Premià, Sabadell, Igualada, Badalona.¹⁶¹ De ben segur que hi ha desenes de poblacions catalanes on hi va haver fets puntuals, però que formen part d'aquest fenomen.¹⁶²

En total, els morts a l'Hospitalet que hem trobat van ser 8: Figuerola (agost del 1920, cenetista) i Porta (ídem, del sometent), Mirete (octubre del 1920, del Lliure), Cervera, Peña i Alegria (agost del 1921, de l'Únic), Durán (novembre del 1921, del Lliure) i Ferrer (març del 1923, també del Lliure). De ferits, n'hi va haver 9: Figueras (majordom,

¹⁵⁸ Foix fou un dels sindicalistes als quals Pere Foix dedicà un dels capítols del seu llibre clàssic *Apòstols i mercaders*.

¹⁵⁹ *La Voz*, 16-VII-1923, *El Sol*, 17-VII-1923 i *La Vanguardia*, 27-VII-1923.

¹⁶⁰ OLLÉ, 1998: 140.

¹⁶¹ PRADAS, 2003: 174; BALCELLS, 2001: 27, 44, 51 i 83; MARTÍNEZ DE SAS, 2000: 220, FARRÉ, 1922: 231, 234, 236, 239, 241, 244, 245.

¹⁶² Al petit poble de la Portella (Segrià), que no arribava al 600 habitants, un patró fou assassinat al novembre del 1920; *La Acción*, 10-XI-1920.

gener del 1918), el paleta apallissat (començaments del 1918), Fité i Aranda (obrers de filiació desconeguda, juliol del 1920), el transeünt de l'atemptat a Mirete (octubre del 1920), Climent (cenetista, agost del 1921), Muñoz (policia, agost del 1921), l'obrer que dinava a Collblanc (setembre del 1921) i la víctima del tiroteig de la matinal del 2 de setembre del 1922 (del bàndol cenetista).

Els morts fora de la ciutat relacionats amb fàbriques de l'Hospitalet van ser 5: Esquirol i Llopis (empleats de Can Trinxet, novembre i desembre del 1917), Segura (cenetista, novembre del 1920), Pareto (empresari, febrer del 1921) i Espina (delegat de l'Únic, abril del 1921). Els ferits van ser 4: Trinxet (empresari, novembre del 1917), l'encarregat de Viuda e Hijo de Federico Nogués (juny del 1920), Esparza (febrer del 1921) i Nicolás (cenetista, juliol del 1923). A més, un desaparegut a l'explosió del maig del 1921, Cruz (treballador de Can Pareto, cenetista). Dos pistolers amb forta relació amb l'Hospitalet també foren assassinats: Vandellós, un dels líders dels grups d'acció anarquistes, víctima de «lleis de fugues» (juny del 1921) i Lara, molt probablement crivellat per haver-se passat de l'Únic al Lliure (febrer del 1922). Finalment, mereix un esment especial la víctima més innocent, l'hospitalenca Maria Segura, morta el juny del 1921 en un atemptat dels lliures contra els únics en un bar de Sants. A més dels morts i ferits esmentats, hem de tenir en compte les desenes de persones detingudes, torturades, amenaçades, colpejades, etc. i de les milers d'atemorides, accionades, condicionades, etc.

A més de constatar que el pistolisme va ser un fenomen que es va produir més enllà de les fronteres de Barcelona i va afectar d'altres poblacions, en concret l'Hospitalet, penso que també val la pena destacar el que no es va produir. I advertim que, a l'Hospitalet, el pistolisme es va desenvolupar als sectors industrials del tèxtil, el vidre i el metall i al sector de la construcció. També veiem que es va localitzar als barris més propers a Sants, Collblanc-la Torrassa i Santa Eulàlia. Però, finalment, constatem que no es va donar o es va donar molt poc al camp, al sector dels materials de la construcció i als barris de Sant Josep i el Centre.

Pel que fa al medi agrícola, recordem que l'anarquisme i les mobilitzacions socials estaven tan arrelades entre els obrers de fàbriques com entre els jornalers agrícoles del delta del Llobregat des del segle XIX. Els jornalers hospitalencs tenien tradició obre-rista, sindical, fins i tot anarquista, i dècades enrere havien practicat la violència en les seves lluites socials. Per què no ho van fer en els anys del pistolisme? No podem buscar l'explicació en un possible aïllament o endarreriment dels camperols en relació amb el moviment obrer general. Acabem de veure que els jornalers del camp feren pràcticament les mateixes coses i al mateix moment que els de les fàbriques i tallers. A més, fou el pistolisme una forma de lluita avançada?

Per altra banda, la indústria de Sant Josep i el Centre era important, amb fàbriques d'una mida considerable, com les tèxtils Tecla Sala o Vilumara i ceràmiques com Cosme Toda o Escofet. Doncs bé, tampoc hi trobem fets relacionats amb el pistolisme, amb la primerenca excepció de Busquets Germans, el tiroteig del 1921, rela-

cionat, pel que sembla, amb l'estació de ferrocarril, i la mort de Ferrer, el 1923. Tot això, malgrat que la tradició de mobilitzacions i lluites obreres d'aquests barris i sectors també és intensa i procedeix també del segle XIX.

Una hipòtesi, només una hipòtesi en aquest moment, és que en el pistolerisme hospitalenc el criteri geogràfic té més importància que el purament econòmic. Fou un fenomen amb una geografia molt definida: les zones pròximes a Sants. Al Centre, la Vila Vella, es concentrava el proletariat rural, que patia una pobresa més lleu, gràcies a la prosperitat de l'agricultura d'aquestes dècades i a xarxes de solidaritat ben arrelades i fonamentades en una multitud de mutualitats, cooperatives i entitats diverses. A Sant Josep, hi havia una xarxa social semblant, que fou capaç d'encaixar l'impacte d'un creixement demogràfic important, però no desmesurat. A Santa Eulàlia i Collblanc, tot i que anaven apareixent associacions d'aquest tipus, no podien atenuar l'allau immigratori d'aquells anys. Aquells joves immigrants, sense gens de connexió ni arrelament amb el miserable medi en el qual es trobaren de sobte, van manifestar el seu descontentament mitjançant la violència extrema.

L'extraordinària tensió en la lluita de classes del període 1917-1923 només ajornada pel cop de Primo de Rivera, ressortí al voltant del 1930. La misèria popular continuava, les ferides dels enfrontaments armats, de la repressió, continuaven obertes. Els joves dels barris hospitalencs, dels tradicionals (Vila Vella, Sant Josep), dels recents però consolidats (Santa Eulàlia) i dels que s'estaven creant arran de l'allau immigratori (Collblanc-la Torrassa), van entrar en contacte amb els grups d'afinitat clandestins, on els activistes veterans els explicaven les seves experiències. Com recordava el líder de la CNT-FAI Severino Campos:

«El primer contacte amb la gent de l'Hospitalet el vaig mantenir poc després d'haver arribat a Barcelona, l'any 1924. Jo vivia a Sants, (...) i em reunia amb companys llibertaris de la Torrassa, de Collblanc, de Santa Eulàlia i de Sants, al café El Tupinet, de la carretera de Sants. Era el punt de trobada de la gent cenetista de tots aquests barris durant la Dictadura de Primo de Rivera. Recordo que un dels companys que més animaven aquestes trobades era en Josep Peirats, que vivia a la Torrassa. Certament, les primeres imatges que tinc de l'Hospitalet són les enormes fàbriques de Santa Eulàlia i les miserables cases dels obrers rajolers que vivien a la Torrassa. Rajolers molt combatius i valents. I és que la gent de la CNT de l'Hospitalet es va caracteritzar sempre per la seva duresa en els conflictes amb els patrons; sí, sabien defensar-se...»¹⁶³

Els rajolers de Collblanc crearen el grup Verdad, en el qual participaven homes d'acció de l'època del pistolerisme. Les seves activitats incloïen el teatre, especialment a la sala de l'Univers, una entitat cultural més aviat relacionada amb els radicals, des de la seva obertura, al 1926. Però també practicaven l'acció directa. D'aquest grup sorgirà Afinidad, on dominarà la línia ideològica de la FAI i les Joventuts Libertaries, és a dir, l'anarquista més pura i més aviat partidària de la «propaganda pel fet» que de

¹⁶³ BREU, 1990: 2.

l'anarcosindicalisme.¹⁶⁴ També sabem que el primer grup d'afinitat del jove Quico Sabaté, Los Novatos, tenia una forta relació amb aquests militants anarquistes de més edat, entre els quals es trobaven els germans Joan i Josep Playans, directius del Ràdium. Pere Massoni, una de les primeres víctimes del terrorisme blanc, tenia gran influència en els rajolers.¹⁶⁵ Sens dubte que les històries de les lluites del 1917 al 1923 foren transmeses als joves, i que l'experiència de la violència en les relacions socials d'aquells anys va marcar l'esdevenir de l'anarquisme dels anys trenta i quaranta i d'homes i dones com els germans Sabaté o Josep Peirats.

Penso, finalment, que el fet que el bàndol obrer comencés el pistolerisme no implica que la responsabilitat fos seva. És clar que hi havia uns altres camins i dintre del sindicalisme mateix d'altres homes i dones els proposaven. Però la dinàmica de la violència ja havia estat escollida feia temps, encara que especialment des de l'estiu del 1917, pel bàndol burgès, amb la utilització sense escrúpols del mauserisme. I quan el mauserisme no va ser suficient, la patronal i la policia van crear les bandes de pistolers que funcionaven al marge de la llei. Qui va sortir perdent de tot plegat, a més i per sobre de tot dels morts i ferits i les seves famílies dels dos bàndols, fou el moviment obrer i, de retruc, la classe treballadora, és a dir, la causa en nom de la qual s'agafen les pistoles i els grups socials als quals diuen els pistolers que volen ajudar.

BIBLIOGRAFIA

BAJATIERRA, Mauro. *¿Quiénes mataron a Dato?* Barcelona: Publicaciones Mundial, 1931.

BALCELLS, Albert. *El pistolerisme. Barcelona 1917-1923*. Barcelona: Pòrtic, 2009.

BALCELLS, Albert. «Violència i terrorisme en la lluita de classes a Barcelona del 1913 al 1923». A: *Violència social i poder polític. Sis estudis històrics sobre la Catalunya contemporània*. Barcelona: Pòrtic, 2001.

BENGOECHEA, Soledad. *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994 (Biblioteca Abat Oliba, 139).

BREU, Ramon. *Conversa amb Severino Campos records i evocacions de l'Hospitalet dels anys trenta*. Text mecanografiat, 1990.

CAMÓS, Joan. *L'Hospitalet. La història de tots nosaltres 1930-1936*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1986.

CARRERAS, Carles. *Sants. Anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona*. Barcelona: Ed. Serpa, 1980.

¹⁶⁴ MARÍN, 2004: 131-132.

¹⁶⁵ MARÍN, 2002: 182.; PEIRATS, 2009: 138.

CASAS, Joan. «Industrialització a les portes de Barcelona: l'Hospitalet de Llobregat». A: CALVO, Àngel. *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat*. Barcelona: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat– Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 (Biblioteca Abat Oliba, 148).

Congreso de constitución de la Confederación Nacional del Trabajo (CNT), Prólogo de José Peirats, Notas de interpretación histórica y relación bibliográfica sobre el anarcosindicalismo en España a cargo de Francesc Bonamusa, Barcelona: Ed. Anagrama, 1976 (Ciencia política, 123).

D. A. *Història de l'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1997.

D. A. *Rutes Urbanes. Descuberta del patrimoni industrial de l'Hospitalet*. L'Hospitalet de Llobregat: Museu de l'Hospitalet, 1990 (Rutes Urbanes, 11).

EALHAM, Chris. *La lucha por Barcelona. Clase, cultura y conflicto 1898-1937*. Madrid: Alianza editorial, 2005.

ENRECH, Carles. «Género y sindicalismo en la industria textil (1836- 1923)». A: BORDE-RIAS Cristina (ed.). *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea 1836-1936*. Barcelona: Universitat de Barcelona–Icària Editorial, 2008.

FARRÉ, Josep M. *Los atentados sociales en España*. Madrid: Casa Faure, 1922.

GARCÍA OLIVER, Juan. *El eco de los pasos*. París: Ruedo Ibérico, 1979.

MALUQUER DE MOTES, Jordi. *Història econòmica de Catalunya. Segles XIX i XX*. Barcelona: Edicions de la UOC–Proa, 1998.

MARFANY, Joan-Lluís. *La cultura del catalanisme*. Barcelona: Empúries, 1995.

MARÍN, Dolors. *Clandestinos. El Maquis contra el franquismo, 1934-1975*, Barcelona: Plaza & Janés, 2002 (Así fue. La historia rescatada, 53).

MARÍN, Dolors. «Anarquistas y sindicalistas en l'Hospitalet. La creación de un proyecto de autodidactismo obrero». A: D. A. *El cinturón rojinegro: radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona*. Barcelona: Ed. Carena, 2004.

MARQUÈS, Jaume. *Història de l'organització sindical tèxtil «Radium»*. Barcelona: La Llar del Llibre, 1988.

MARTÍNEZ, Leopoldo. *Los mártires de la CNT*. Barcelona: Ediciones Populares, 1932.

MARTÍNEZ DE SAS, M. Teresa (dir.). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

MASCARELL, Mireia. «Família i poder a l'Hospitalet de Llobregat: El paper del parentiu en la construcció social de l'elit local». A: *Actas del VII Congreso Internacional de la ADEH*, abril 2004.

OLLÉ, Joan Manuel. «Conflictivitat al carrer i a la fàbrica». A: D. A. *Història industrial de Terrassa*. Barcelona: Diari de Terrassa-Lunwerg Ed., 1998.

PEIRATS, Josep. *De mi paso por la vida*. Barcelona: Flor del Viento, 2009.

PESTAÑA, Àngel. *Terrorismo en Barcelona*. Barcelona: Planeta, 1979 (Textos, 45) (Edició a cura de Xavier Tusell i Genoveva García Queipo de Llano).

PRADAS, Maria Amàlia. *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona 1918-1923: la repressió obrera i la violència*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003 (Biblioteca Abat Oliba, 248).

PRADAS, Maria Amàlia. «Pistoles i pistolers. El mapa de la violència social a la Barcelona dels anys 1920», *L'Avenç*, núm 285, novembre 2003.

RUCABADO, R. *Entorn del sindicalisme*. Barcelona: Editorial Políglota, 1925.

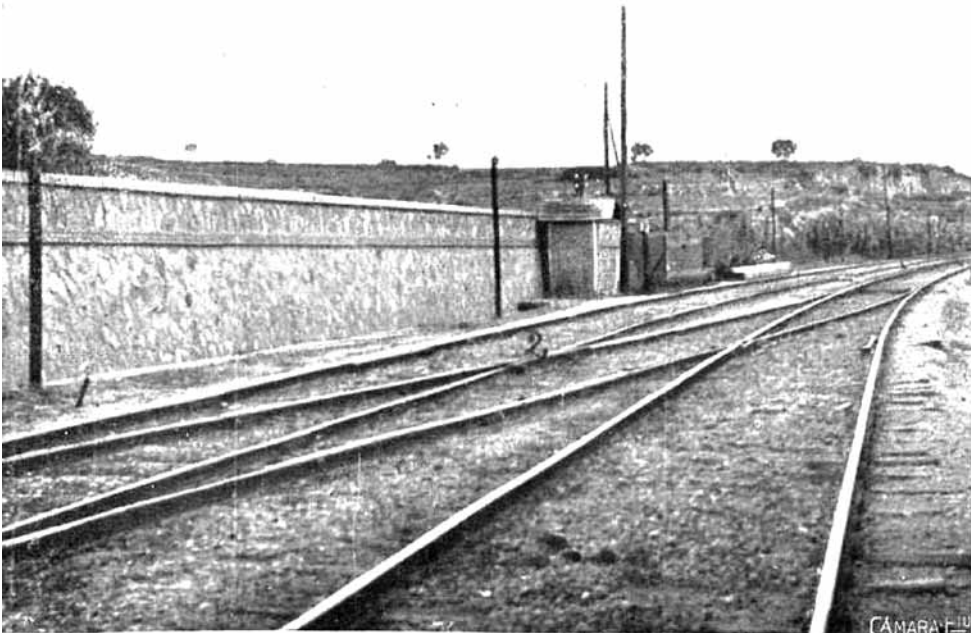
SALMERÓN, Inocencio. *Històries de Collblanc-la Torrassa*. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet, 2008.

SASTRE Y SANNA, Miguel. *La Esclavitud Moderna. Martirologio social (Relación de los atentados y actos de "sabotaje" cometidos en Barcelona, y bombas y explosivos hallados desde junio de 1910 hasta junio de 1921)*. Barcelona: Librería Ribó, 1921.

SOLÀ, Pere. *Història de l'associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993.

SOLDEVILLA, Fernando. *El año político. 1920*. Madrid: Imprenta y encuadernación de Julio Cosano, 1921.

TUÑÓN, Manuel. «Agosto sangriento». A: D. A. *La huelga de 1917*. Madrid: Grupo 16, 1985 (Cuadernos Historia 16, 254).

Segons el peu de foto que aquí reproduïm de la revista Mundo Gráfico, en aquest punt de l'estació del tren de l'Hospitalet es va produir un tiroteig l'any 1921. En el lloc grafiat amb un 1 va caure ferit l'agent de policia Angel Muñoz. En el lloc grafiat amb un 2, va morir José Alegría ("jefe de la banda", segons la revista).

LOS TERRORISTAS Y SUS APRENSORES

Salvador Sabarich Saló, uno de los autores del asesinato del Sr. Bravo Perillo y del atentado contra el alcalde actual, y que se propusió ahogar contra el gobernador; Ramón Serra, uno de los principales jefes del terrorismo, que fué encontrado muerto en la calle de Vila y Vila; Rosario Segarra, que ocupaba el "auto" que llevaba la bomba el día de la fiesta de los Somatenses; Mariana Cascia y Francisco Novellón, sucesos de la fabricación de bombas; Jaime Fontana, jefe de los pistoleros de Sans; Hilari Tordjans, muerto en la explosión de la fábrica de bombas de la calle de Toledo; Andrés Mora, tal "hoy de Sans"; uno de los autores del asesinato del señor Gisell, y constructor del artefacto destinado a volar el trío; Pedro Vandeló, que dirige varias de las bandas de pistoleros.

El agente D. Angel Muñoz, víctima del tiroteo sostenido entre la Policía y los terroristas, de resultas del cual ha perdido el ojo derecho.

Los inspectores D. Marcetán Verdésolís y D. Fermán de Acuña y el agente D. Primitivo Rodríguez, que han intervenido eficazmente en el descubrimiento del terrorismo barcelonés.

Agentes de la Policía que más activamente han intervenido en la detención de los terroristas y en el descubrimiento de sus organizaciones. Srca. Baquer, Lozano de Sosa, Hualas, Martínez y Eivira.

FOT. MADRGA

Reproducció íntegra de la pàgina de Mundo Gráfico del 7 de setembre de 1921, on es pot veure, ferit, l'agent al qual es fa referència a la pàgina anterior juntament amb altres policies i inspectors. A la part de dalt, les fotografies dels activistes més coneguts, acusats de diversos crims.